ئۈشبۇ كىتاب ئېلكىتاب تورى تەرىپىدىن تارقىتىلدى

ئەزىز ئوقۇرمەن، ئۈشبۇ كىتاب ئاپتورنىڭ رۇخسىتى ۋە تەلىپى بىلەن ئېلكىتاب توردا تۇنجى بولۇپ تارقىتىلدى.

ئېلكىتاب تورى ئادرېسى:
www.elkitab.org

ئېلكىتاب

ئېلكىتاب تورى ئادرېسى:
www.elkitap.org

Уйғур Аилә Маарипи Қолланмилири

Анатил Дәрслики

2-қисим

түзгүчи: Абдувәли Аюп

Тәдбир Нәшрияти tedbir

ئۇيغۇر ئائىلە مائارىپى قوللانمىلىرى

ئانا تىل دەرسلىكى

2 - قىسىم

ئاپتورى : ئابدۇۋەلى ئايۇپ
تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى : ئابدۇۋەلى ئايۇپ
مەسئۇل مۇھەررىر : باتۇر قاراخانلىي
مەسئۇل تەھرىر : كۈندۈزئاي ھامۇت
مۇقاۋا ۋە بەت لاھىيەلىگۈچى : بىلگىيار تېخنىكا مۇلازىمەت شىركىتى

ئۇيغۇرىيار پىلانى ئائىلە مائارىپى تۈرى كومىتېتى نەشر قىلىپ تارقاتتى
ئالاقە نومۇرى: 00905358486039
ئېلخەت ئادرېسى: artuqbugra2015@gmail.com

نەشرىيات: تەدبىر تاشقى سودا مەسلىھەتچىلىك تەرجىمانلىق
مائارىپ خىزمەتلىرى ۋە ساياھەتچىلىك چەكلىك ھەسسىدارلىق شىركىتى
نەشرىيات رۇخسەت نومۇرى: 34532
ئادرېسى:
Yenidoğan Mahallesi, Numunebağı Caddesi
Fatih İş Merkezi, 74/84, Kat5, Bayrampaşa, İstanbul
Tel/Fax: +90 212 347 5039 GSM: +90 537 811 2235
www.tedbirltd.com Email: tedbirltd@gmail.com
باسما زاۋۇتى : ئالما باسمىچىلىق نەشرىيات ۋە ئالاقە خىزمەتلىرى سانائەت تىجارەت چەكلىك ھەسسىدارلىق شىركىتى (مەتبەئە رۇخسەت نومۇرى:12058)
2017 - يىلى 1 – ئاي 1 – نەشرى
2017 - يىلى 1 – ئاي 1 – بېسىلىشى
تىراژى: 2000 - 0001

ISBN: 978-605-82940-1-1

Мундəрижə

Китаб Босуғиси 1
Қулулə 4
Төгə 4
Хораз Чиллайду 5
Кепинək 6
Юлтузларға Сөз 7
Көнүкмə 8
Сөйүмлүк Ата-Аниларға 10
Дəря Ана 11
Түтүн 12
Көнүкмə 13
Дадам Асман, Анам Аптап 15
Арзуюм 16
Дадам Балдək 17
Ююп Йүргин Пат-Пат 18
Көнүкмə 19
Сөйүмлүк Ата-Аниларға 20
Каккук Билəн Зəйнəпкə Соал 22
Көнүкмə 26
Сөйүмлүк Ата-Аниларға 27
Ана Кирпə 28

Көнүкмә 31
Сөйүмлүк Ата-Аниларға 32
Залим Пил 33
Көнүкмә 36
Белиқ Билән Түлкә 38
Көнүкмә 40
Адаш-Адаш Болайли 42
Қара-Қара Қушларим Оюни 43
Омақ Балиларға 45
Тепишмақлар 46
Көнүкмә 47
Уйғурсиз Қушлар 49
Қутлуқ Билән Қарлиғач 54
Көнүкмә 60
Тошқан Билән Йолвас 63
Көнүкмә 67
Әркәкму, Урғачиму? 68
Көнүкмә 70
Ана Тилим 72
Көнүкмә 73
Салам Хәт 74
Көнүкмә 75
Надирниң Тили 77

Көнүкмә 81
Уйғурға Меһман 83
Зәп Охшапту Бу Тоқач 84
Көнүкмә 85
Уйғур Нәслимән 87
Көнүкмә 88
Оғлумниң Дуняси 92
Уйғур Ата 103
Тәлкә 104
Сайрам 104
Нузугум Қошақлири 105
Мән Кәлдим 106
Төмүрчи Бовай 107
Қошақлар 109
Қизил Гүл 110
Һәптә Қошиқи 111
Туғулған Күн 112

Китаб Босуғиси

Бу дәрслик уйғур йезиқидин савади йеңи чиққан балиларниң асасини мустәһкәмләш, уларниң уйғурчә оқуш, йезиш вә ойлаш иқтидарини тавлаш нийитидә түзүлди. Муһажирәттики уйғур пәрзәнтләрни ана тилидики һекмәт, гүзәллик вә муһәббәт дунясиға башлап кириш мәқсәт қилинди. Китаб қисқа қошақлар билән башлинип тәдирижи жүмлиләр узунрақ, сөзләр мурәккәпрәк болған нәсирий әсәрләргә орун берилди.

Балиларни тәбиәт дунясиға һәвәсләндүрүш үчүн уларниң турмушиға йеқин болған һайванатлар, қушлар вә тәбиәт гүзәллиеригә аит мәзмунлар таллап киргүзүлди. Талланған әсәрләр арқилиқ бири балиларда тәбиәтни, һаятлиқни вә муһитни сөйидиған роһ йетилдүрүшкә күчигән болсақ, йәнә бири балиларни аниларниң пидакарлиқи, атиларниң меһрибанлиқи вә аилиниң бәһозурлуқидин тәсирләндүрүшкә, уларда яхшилиққа муһәббәт, яманлиққа нәпрәт ойғитишиқа тириштуқ. Китабта баштин ахир пакизлик, ақиланилик, тиришчанлиқ, меһрибанлиқ, сехийлиқ, меһмандостлуқ, вападарлиқ қатарлиқ уйғурчә хисләтләрни гүзәл тил вә йеқимлиқ образ билән балиларниң қәлбигә сиңдүрүшкә күчидуқ.

Китабта мәдәнийәт тәрбийәсиниң нәмуниси сүпитидә уйғурлуқниң муһим аламәтлири болған тил, өрп-адәт вә түрлүк мәнивий хисләтләрни муәййәнләштүргән әсәрләрни таллидуқ. Мәсилән: «уйғурға меһман» дегән шеир арқилиқ балиларға меһмандарчилиқ һәққидә сават берилди. Уйғур йемәклик мәдәнийитигә мәнсуп нан һәққидә бир қошақ берилип, нанниң уйғур турмушидики орни рәсимләр билән тартимлиқ йорутулди. Балиларда ана тилни сөйидиған роһ йетилдүрүш үчүн бәлгилик әсәрләр киргүзүлди.

Балиларни еликтронлуқ оюнчуқтин вә әтидин кәчкичә теливизор көрүштин азад қилиш мәқсидидә уйғур балилар оюнлиридин «қара- қара қушларим» оюнини тонуштурдуқ.

Аилидә ата-анилар билән пәрзәнтләр биллә ойнашқа мас келидиған «бийит ейтишиш» оюнини киргүздуқ. Балилар сиртта достлишип бир-бири билән ойнисун, өйдә ата-аниси билән ойнисун. Шу пурсәттә тәңқурлиридинму өгәнсун, ата-анилиридинму үлгә алсун дедуқ.

Китабниң көнүкмә қисми ата-анилар вә балиларға қалдурулди. Соаллар асасән балилар өзи издинип җавабини тапидиған яки ата-бала биллә издинип җавап тапидиған қилип түзүлди. Ахирқи бөләк ата-аниларға қалдурулди. Аввал тәвсийилик икки әсәр берилди. Мәқсәт пәрзәнт тәрбийисидә савақлардин, билимләрдин бәһирлиниш вә тәҗрибиләрни ортақлишиштин ибарәт. «Балилиқ дуняниң пасибани биз» дегән мавзуда бир қисим әсәрләр берилди. Буларни ата-аниларниң балиларға оқуп бериши вә муҗимәл ноқтиларға мувапиқ чүшәнчә бериши үчүн киргүздуқ.

Дәрсликкә әсири киргүзүлгән апторлар билән алақә қилишқа тиришилған болсиму имканийәт болмиди. Шуңа бәзи әсәрләргә апторниң исми берилмиди. Бәзи мавзуларда мувапиқ әсәрләрни тепиш имканийити болмиғанлиқи үчүн түзгүчи өзи йезишқа тоғра кәлди. Әсәрлири исми билән киргүзүлгән апторлар әгәр дәрслик нәширдин чиққандин кейин башқичә пикирдә болса, қайта нәшридә өзрә сорулуп түзитилиду.

Бу китабниң түзилишигә мәсләһәттә болған, мәдәт вә илһам бәргән батур қараханле вә абдукәрим буғра қатарлиқ достлиримға чин қәлбимдин тәшәккүр ейтимән. Китабниң нәшир қилинишиға түрткә болған вә мәбләғ чиқарған журналист нәбиҗан әлаға рәһмитимни билдүримән. Дәрсликтики текистләрни таллашта қизим мәсудә һөкүм қилғучи болди вә зөрүр түзитишләрни бәрди һәмдә түркчидин бир әсәрни тәрҗимә қилип курдашлириға һәдийә қилди. Қизимниң уйғурчини техиму тиришип өгинип ана тилини қоғдашта тәшәббускар болушини үмит қилимән.

Җаһан Уйғурчә Сөзләйду

Қулулә

Қулуләю қулулә,
бешиңни бир чиқирә.
Ямғур яғса өмилә,
аптап чиқса түгилә.

Төгә

Төгә-төгә, бут-бут,
саман йәмсән, от-от?
Дүмбилириң док-док,
меңишлириң лок-лок,
яңақлириң ток-ток.

Хораз Чиллайду

Искәндәр Сәйпулла

Қу қу қуқ, қу қу қуқ,
хораз чиллайду.
Ейтиңларчу балилар,
хораз немә дәйду?

Таң етипту, орнуңдин
чапсан тур, дәйду.
Ухлап ятсаң кәчкичә
уяттур, дәйду.

Кепинәк

Искәндәр Сәйпулла

Кепинәк, кепинәк,
кәлгин җан достум.
Бу гүзәл бағчамда,
пәрваз қилғин шад.

Су қуюп гүлләрни,
айнитай даим.
Сән қонғин, гүлләргә,
болсун бағ ават.

Юлтузларға Сөз

Аблеким Һәсән

Җимирлайду юлтузлар,
көз қисишип өзичә.
Улар түнниң зиннити,
бовиларниң сөзичә.

Ейтиңларчу юлтузлар ,
мән достлуққа ярамдим?
Һәммиңларниң қешиға,
меһман болуп барамдим?

Санап бақсам уларниң
санлириниң чеки йоқ.
Адаш болай десәм мән,
көз қисиду, гепи йоқ.

Көнүкмә

Омақ Балиларға

1.Сизму қошақ билисиз. Һайванлар һәққидә үч коплет қошақ яда йезиң.

2. Сиз Билидиған Қошақтики Һайванларниң Рәсимини Сизип Чиқиң.

3. Төвәндики сөзләрниң мәнисини өгиниңлар вә бу сөз бар қошақлардин бир коплет ядлап йезип келиңлар.

түн

айнитмақ

зиннәт

пәрваз

достлуқ

ават

номус

4. Бу сөзләрниң һәр биригә мәнидаш вә қарму қарши мәнилик сөзләрни йезиңлар.

	мәнидаш	қарму қарши
зиннәт		
түн		
номус		
пәрваз		
достлуқ		
айнитмақ		
ават		

Сөйүмлүк Ата-Аниларға

бу көнүкмидики тәләп ата-аниларниң қошақларни балиларға яд алғузуши болуп, балиларға көпрәк қошақ ядлитиш уларға уйғур тилидики өзигә хас ретимни өзләштүрүш үчүн пайдилиқ. бундин башқа балиларға ядқа алған қошақлар асасида қошақ тоқушни мәшқ қилдуруш керәк.

қошақлар күчлүк аһаңдарлиққа игә болғачқа балиларниң һазирҗаваб, сөзмән вә тез инкаслиқ болуши үчүн көп мәнпәәтлик. шуңа достларниң вә туққанларниң балилирини тәшкилләп қошақ ейтиш мусабиқиси, қошақлиқ соал вә қошақлиқ җаваб бериш көрики дегәнгә охшаш паалийәтләрни тәшкилләшкиму болиду. балиларниң арам күнлиридә өтүливатқан уйғур тили дәрсидин зерикип қалмаслиқи үчүн, қошақтики мәзмун асасида рәсим сизип чиқиш вә балиларниң сизған рәсимлирини топлап бирәр һейит-байрам яки бирәр хатирә күндә көргәзмә қилиш вә яки түрлүк қутлуқ күнләрдә чоңрақ мурасим шәкли билән балилар сизған рәсимләрдин бир аилә яки мәһәллә бойичә рәсим көргәзмиси уюштуруп бериш тәвсийә қилиниду.

Дәря Ана

Рози Сопи Учтекин

Таш атмаңлар дәряға,
балилири йиғлайду.
Барсақ язда қойниға,
белиқлири қоғлайду.

Чөчәк ейтип бәр, десәк,
шавқунлири тохтайду.
Күн бойи хорәк тартип,
ойғанмайду, ухлайду.

Түтүн

Қатар-қатар турхунлар,
қарғилардәк тохтапту.
Өгзиләрниң үстидә,
ойғанмастин ухлапту.

Бәллирини толғапту,
көк асманни булғапту.
Апақ-апақ булутлар,
патқақ лайға охшапту.

Чүш көрүпту тәбиәт,
балиларла қоғдапту.
Буни көрүп чоңларни,
чақмақ чеқип қоғлапту.

Көнүкмә

1. «Дәря ана» дегән қошақни сизсақ мундақ болиду:

2. Адәмләр тамака чәксә сиз бизар болисиз, завутлар тамака чәксичу? Завутлар тамакини турхунлири билән чекиду, машинилар мориси билән чекиду, сиз йәнә немиләрниң тамака чәккән рәсимини көрдиңиз?

жаваб: ______________________________________

____

3. Чақмақ чеқип чоңларни қоғлап кәтсә қандақ қилғулуқ? Чақмақ чақса от кетидиғанлиқини биләмсиз?

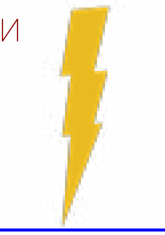

жаваб: ______________________________________

____

____

4. Бу бийитни давамлаштуруп беқиң.

Чақмақ қоғлап чоңларниң,
арамини қоймапту.
____
____

5. Уйғурлар үчүн ана дәря қайси? Немә үчүн ана дәря дәп аталған? Ана дәряниң нәдин башлинип нәгә қуюлидиған вә қанчилик қуруп кәткәнликини биләмсиз?

жаваб: ____
____
____.

6. Ана дәряни хәритидин тепиң вә рәсимини сизип чиқиң.

Дадам Асман, Анам Аптап

Абдувәли Аюп

Дадам асман,
анам аптап.
Һәдәм омақ,
йүрәр тақлап.

Бовам оқар,
намазини.
Момам тиңшар
авазини.

Момам кәлсә,
күләр асман.
Ғиза билән,
толар дастихан.

Бовам кәлсә,
чиқар аптап.
Күләр көзләр,
янар парлап.

Арзуюм

Уч арзуюм уч,
асманларға уч.
Китаблар қанат,
даим зәпәр қуч.

Уч арзуюм уч,
чөчәкләргә уч.
Ухлап қалмиғин,
дивә келәр дуч.

Дадам Балдәк

Дадам балдәк,
анам татлиқ,
укам күлсә,
келәр шатлиқ.

Дадам күлсә,
күләр күнләр.
Анам күлсә,
пурар гүлләр.

Ююп Йүргин Пат-Пат

Қолум мениң апақ,
йүзүм мениң ақ.
Ююп турдум пат-пат,
обдан қарап бақ.

Ююп йүргин пат-пат,
болмиғин қасмақ.
Су тәгмисә көзүңни,
басиду чапақ.

Пакиз бала, қол юмай,
йемәйду тамақ.
Қоллар болса паскина,
ағритар қорсақ.

Көнүкмә

Омақ Балиларға

1.Қошақларни ядливелиң. Сиз йәнә қандақ қошақларни билисиз? Қошақлардики һәр бир җүмлини бир мисра дәймиз. Төт мисрани бир коплет дәймиз. Сиз қанчә мисра, қанчә коплет қошақ билисиз?

җаваб:______________________________

2.Дәрсликтики қошақлар ата-ана, бова-момилар һәққидә йезилған. Сиз ака-сиңил, ака-ини дегәндәк қериндашлиқ һәққидә қандақ қошақларни билисиз?

җаваб:______________________________

3.төвәндики сөзләрниң мәнисини өгинивелиң вә һәр биригә икки җүмлә йезиң.

паскина ______________________________

пакиз ______________________________

чатақ ______________________________

қасмақ ______________________________

зәпәр ______________________________

намаз ______________________________

дивә ______________________________

Сөйүмлүк Ата-Аниларға

бу дәрсликтә аилә, арзу, тазилиқ мәзмун қилинди. балиларға кичикидин башлап муһәббәт, ғайә вә пакизлик йетилдүрүшни башлаш бу дәрсниң мәқсиди. шуңа ата-аниларниң юқиридики үч мәзмун асас қилинған һекайә, чөчәк вә мәсәлләрни балиларға сөзләп бериши үмид қилиниду. балиларниң зерикип қалмаслиқи үчүн, әгәр китаблар рәсимлик болмиса, (чүнки уйғурчә китабларниң рәсимлики аз) өзимиз рәсимлик китабларға қарап һекайә тоқуп сөзләп бәрсәкму болиду. мушу үч мәзмундики һекайини тәкрар сөзләп бериш арқилиқ балиларға буларни сиңдүрүш мәқситигә йетиш мумкин.

Һайванларниң Гәплири

Каккук Билән Зәйнәпкә Соал

Абдувәли Аюп

Мениңму дадам бар. Мәнму өйдә уни сиңлимдәк «дада!» Дәймән, лекин маңила «һә, балам» дәп җавап чиқмайду. Маңа йиқилсам йөләйдиған қол йоқ. Әркилитип сөйидиған ләвләр йоқ. Тоңлисам ачидиған иссиқ қоюн йоқ. Дада мениңму дадам, әмма қол, қучақ вә ләвләр сиңлимғила хас. Сиңлим униң өз балиси, мән өгәй.

Сиңлим туғулғандин башлап қулиқим тилдин, бәдәнлирим таяқтин, бичарә юмилақ йүзүм тәстәктин қутулмиди. Дадам һәр аччиқлиса қачаттим-ю, тутулуп келип таяқ йәйттим, йиғлайттим, ямғурдәк төкүләттим. Ана, дада, дәп һөңрәп йиғлайттим, улар кәлмәйтти. Чүнки улар мени хәққә бәргән әмәсму! Аңлисам улар йирақларға кетипту. Адәм болуп туғулмай, қуш болуп туғулған болсам-һә! Мени бақмай, туғупла башқиларниң соғуқ қойниға ташлап кәткән анамниң қешиға учуп кетәр идим.

Мән һәммә нәрсидин қорқимән. Әтрапим муздәк соғуқ, сәт көрүниду. Көз алдимда һәммә адәмниң чирайи тамдәк. Һәммә көзләр маңа алийиду. Һәммә сөз «беқивалди, асранди!» Дегәндәк аңлиниду. Әтрапимдики һәммә балилар көзүмгә мәндин чирайлиқ, чоң, қавул көрүниду. Дунияда мәнла әң оруқ, әң қоруқ, әң сәт. Мәһәллимиздә ойниғидәк, көргидәк һәммә нәрсә хәқниң. Қариғанда ата-аниси йоқ йәрдә нәрсиләр давамлиқ хәқниң болидиған охшайду.

Дадам мени тиллайду, уриду, өйдин һәйдиветиду. Өгзигә чиқип кона саманлиқта дәртлиримни көзүмдин алимән. Яшлирим билән йүзүмни ююп йиғлаймән, бу өйдә мәнла йиғлаймән. Дадам йоқ, анам йоқ дәп йиғлаймән. Ана, сән зади барму? Дада, сән қәйәргә кәттиң? Мән немишқа силәрдәк бақмайдиған, йетиләп базарға апармайдиған, әркилитип пишанәмгә сөймәйдиған адәмләрниң балиси болуп қалдим?

Қолумда оюнчуқ, марожна, шакилат бар, әмма маңа керики базардики нәрсиләр, кийидиған чирайлиқ кийимләр, ойнайдиған яхши оюнчуқлар әмәс. Бәлки, қошумисини түрмәй, қолумни силкивәтмәй, һечнәрсә елип бәрмисиму йетиләп маңидиған дадам, анам.

Чоңларниң дейишичә каккукму балисини өзи бақмай башқа қушларниң увисиға селип қоюп қачармиш. Адәмләр өз балисини башқиларға беришни каккуктин өгәнгән охшайду. Шуңа каккуктин йиғлап туруп соридим:

— Һәй каккук, сән неманчә таш йүрәк! Немишқа йүрәк парәңни башқа қушларниң тикәнлик, соғуқ увисиға ташлап қойисән? Сәндә йүрәк йоқму? Бәлкм йоққу?! Дәймән. Чоң анамниң сөзләп беришичә, сениң исмиң зәйнәпмиш. Бир күни каккукқа бир тал үзүм елип янған икәнсән.

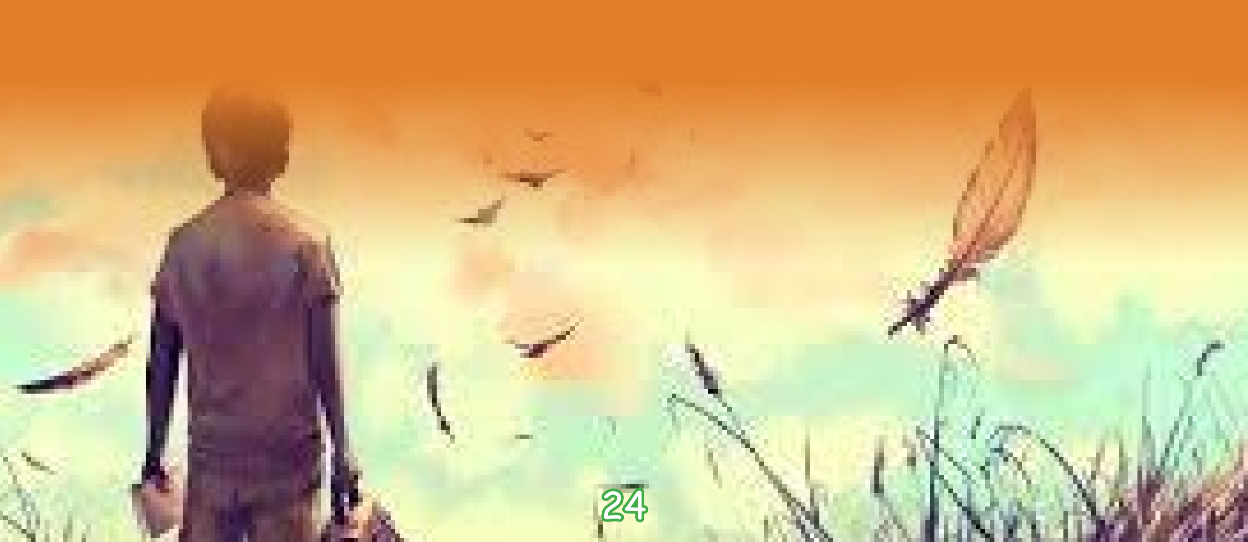

Көлгә қарисаң қолуңдики үзүм икки көрүнүп, бирни йедим дәп үзүмни йоқ қипсән, шуниң билән каккук рәнҗип кетип қапту. Шундин кейин сән даим уни издәп «каккук, каккук» дәп чақирармишсән. Каккук йеқинла йәрдә бармиш, лекин саңа көрүнмәйдикән.

Зәйнәп ана, сән каккукни тапалмай қейдап, аччиқлап балилириңни қағиларниң увисиға ташлап бәрдиңму? Сән немандақ әски! Балаңни көрмәй қандақ чидидиң? Каккук сени ташлап кәтсә, сән балаңни хәқниң увисиға қоюп кәтсәң боламду? Әй зәйнәп ана, әгәр дадам каккукни доримиған болса, анам сени дорап балисини ташлап кәтмигән болатти, шундақму? Дадам каккукни, анам зәйнәпни дориса мән чоң болғанда кимни дораймән?

Көнүкмә

Омақ балиларға

1. Адәмләр һайванларниң хуйини дориса боламду? Мәсәлләрдә даим қайси һайванлар көп? Адәттә қайси һайванлар даим ялған сөзләйду? Сизчә түлкә һийлигәрму? Йолвас батурму? Адәмләр қайсисини көп дорайду?

жаваб: ____
____
____
___________________________________.

2. Балиниң дадиси каккукни, аниси зәйнәпни дориса бу бала кимни дорайду?

жаваб: ____
____
_________________________________.

3. Һекайә ичидин билмәйдиған сөз вә җүмлиләрниң астиға сизиң.

4. Сиз кимни дорайсиз?

жаваб: ____
______________________________________.

Сөйүмлүк Ата-Аниларға

Бу текист асасида балиларни мулаһизигә уюштуримиз. Уларниң ата-анилиридин сорайдиған қандақ соаллири барлиқини сораймиз. Балиларға һайванлар һәққидә бир қанчә чөчәк ейтип берип мулаһизә җәрянида оттуриға қоюлған нуқтилар асасида хуйлири адәмгә охшайдиған һайванларниң исмини йезип чиқимиз вә балиларға шу хил һайванлар һәққидә йезилған әсәрләрни оқуп келишкә тапшуруқ беримиз.

Ана Кирпә

Һелиму есимдә, балилиқ чағлирим иди. Йирақ сәһрадики туғқинимизниң өйигә меһманға бардуқ. Шу күни тавузлуқта бир кирпә балисини тутивалдуқ. Бир нәврә акам уни тор халтиға селип ишик алдидики дәрәхкә есип қойди. «Немишқа ундақ қилисән?» Дәп сорисам у: «кирпә бәк яман, йәрни тешип қечип кетиду. Халтиға селип қойсақ қачалмайду» деди. Мениң түгүлүвалған бу кирпә балисиға қарап ичим ағриди-дә: «қоюветәйли, у техи кичик икән» дедим. «Раст дәйсән, кичик болғачқа халтиға селип қойдум. Кәчтә аниси келиду, уни тутивалсақ тонурға көмүп йәймиз, бәк мезилик!» Нәврә акам гоя кирпә гөшини йәватқандәк бир ипадидә маңа қариди. Әмма мениң шу тапта кирпә балисини қачуруветиш хиялим барлиқини билмәйтти. Шу күни чүштин кейин кирпә балисиға қарап олтурғиним есимдә.

Әмма нәврә акамдин қорқуп уни қачуруветәлмигән идим.Мана қараңғу чүшти, нәврә акам мени аста ноқиди:

Йүрә кирпиниң анисини тутуп келимиз». Анисини тутивалсаң, балисини қоюп берәмсән?» Дедим. Нәврә акам ерәнсизлик билән җавап бәрди: «яқ, иккисини биллә тонурға көмүп йәймиз!» Көзлиримдин мөллидә яш тамчиди, «яқ, болди қилғин, кирпини қоюветәйли!», Нәврә акам һәйранлиқ билән маңа қариди: «раст шәһәрлик-тә сән!» Гоя бирси бойнумдин бағлап сөригәндәк нәврә акамниңарқисидинмаңдим.Һелиқикирпәбалиси техичә есиқлиқ туратти, әмма у әмди бешиничиқиривалғанболупғәлитә авазда чирқиравататти, нәврә акам мени җимлиди: «шук, у анисини чақириветипту, анисиму чоқум йеқинла җайда». Нәврә акам иккимиз пақа йопурмақлири арқисида йошурунуп җиммидә олтураттуқ. Това, растинла мөҗизә йүз бәрди, йоған бир кирпә дәрәх йенида туратти, нәврә акам дәрәхтики кирпә балисини аста пәскә чүшүрди.

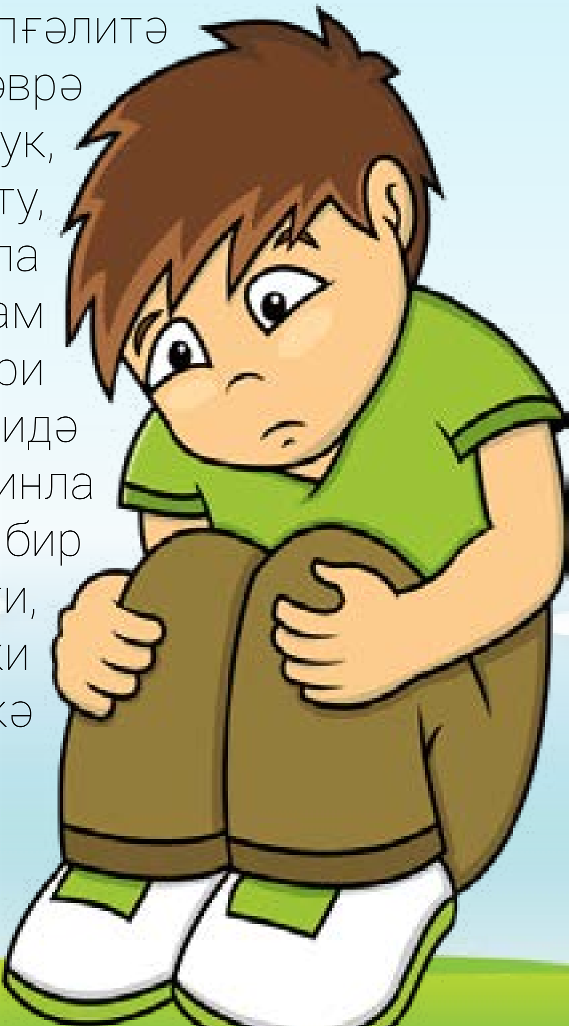

У бир учи халтиға бағланған арғамчини бошитивататти. Мана кирпә балиси соланған тор халта йәргә чүшти. Кирпә балиси халта ичидә типирлайтти, аниси тумшуқлири билән халта ичидики балисини һидлавататти, бу чағда нәврә акам басмақ йипини тутқан йәнә бир қолини силкиди. Дараңшиған аваз билән дас көмтүрүлүп, кирпә дас астида қалди.

Шу тап йүриким қаттиқ селип кәтти. Нәврә акам берип дасни көтәрди. Дас астидики ана кирпә балисини һидлиғиничә җиммидә туратти. У тикинини өрүп түгүлүвалмиған бәлки, тумшуқини тор халтиға патурғиничә туратти!

-Көрдуңму, адәттә кирпиләр тикинини сиртқа өрүп топтәк түгүлүвалатти, лекин бу кирпә балисини қутқузимән дәп һәммини унтупту, деди. «Билдим...» Дедим, әмма сөзүмни давамлаштуралмидим. Бурнум ечишип, авазим боғулуп кетивататти. Нәврә акам ухлап қалғандин кейин, аста орнумдин турдум-дә, тор халтини дәрәхтин чүшүрүп ана-бала кирпини қоювәттим. Нәврә акамниң қаттиқ аччиқи келидиғинини биләттим, әмма шу кечиси хатирҗәм ухлидим.

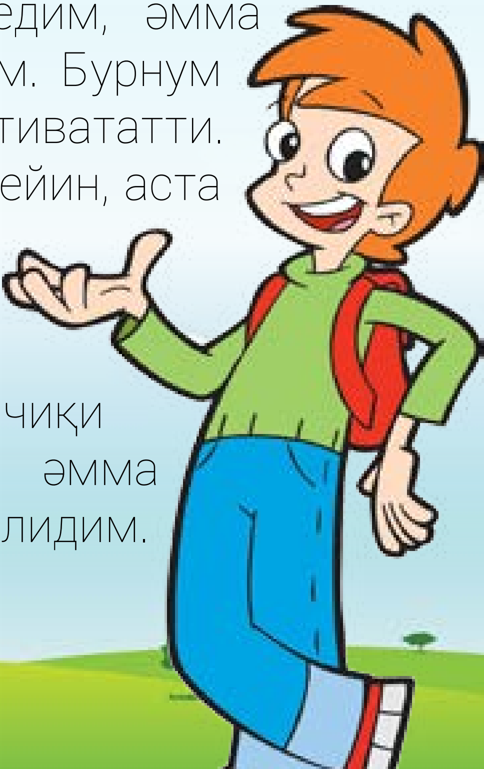

Көнүкмә

Омақ Балиларға

1. Сизчә «мән» ниң акиси йәнә кирпә тутарму? Әгәр сиз болсиңиз кирпини қандақ қилаттиңиз?

жаваб: ____
____
____.

2. Сәһрадики бала билән шәһәрдин кәлгән бала оттурисида қандақ пәрқләр бар?

жаваб: ____
____.

3. Сизчә мәсилини һәл қилишта кирпини қачуруштин башқа йәнә қандақ чарә бар?

жаваб: ____
____
____.

4. Бу әсәрдин сиз уқалмиған, ата-аниңиз чүшәндүрүп қойған сөзләр қайси?

жаваб: ____

Сөйүмлүк Ата-Аниларға

1.Балиларға шәйиләрни көзитишни вә баян қилишни өгитиш. Әсәрни оқуп болғандин кейин балилардин кирпә қандақ һайван, қәйәрләрдә яшайду, қандақ ува ясайду, қандақ әвлат қалдуриду, күшәндилиригә қандақ тақабил туриду? — Дегәндәк соалларни сорап уларға шәйиләрни көзитиш вә баян қилиш җәһәттә йетәкчилик қилиш керәк. Буни адәткә айландуруп әтраптики нәрсиләргә диққәт қилишни, мәнбәси вә алаһидилики һәққидә ойлинишни, ойлиғанлирини еғизчә баян қилишни өгитиш керәк.

2.Тәнқидий тәпәккур мәшқи. Балиларни һәр хил ноқтилардин чиқип ойлашқа көндүрүш керәк. Мәсилән: балимиз текисттики кирпини қойиветишни тоғра дегән болса, кирпиниң зиядә көпийип кетиши вә зираәтләргә зиян селиши мәсилисиниму ойлинишқа йетәкләш керәк.

3.Балилар һайванларға аит китабларни яхши көриду. Шуңа "уйғур хәлқ lәтипилири", "уйғур хәлқ мәсәллири", "уйғур хәлқ ривайәтлири" қатарлиқ китабларни балиларға көпрәк оқуп бериш пәрзәнтлиримизниң һайванатлар дуняси һәққидә билимлирини бейитиду, уларни гүзәл инсаний хисләтләр дунясиға башлап кириду.

Залим Пил

Бәк қәдимки заманда, тағ бағрида орманда. Яшаркән пил мән, мән дәп, һәммини биләрмән дәп. Башқа җану җанварни, илмайдикән көзигә. Кирмәйдикән уларниң, мәслиһәти-сөзигә. Бой бәстигә ишинип, мәғрурлинип йүрәркән. Нәгә барса һөркирәп, дәвру дәвран сүрәркән. Қорсақлири гүмбәздәк, лекин ичи тар икән. Адаләтсиз ишидин, пақа-паша зар икән.

Яз күнләрниң биридә, чүмүлә там түвидә. Ятса күнгә қақлинип, пил келипту зарлинип: — сән күшәндә даима, төт булуңға чаписән! Киривелип бурнумға, қимирлайсән, чақисән! Ора колап билҗирлап, даим топа қазисән. Тосувелип йолумни, маңа чалма атисән... Мән билимән қәстиңни, қурутқаймән нәслиңни. Мән җаһанда зади ким? Көрүп қойғин бәстимни, — дәп варқирап пил шуан, хартумини созупту. Гүлә-хәслик увиға, шиддәт билән урупту. Вәйран болуп кетипту, чүмүлиниң увиси. Өлүп қапту бигунаһ , қақшап тәндин толиси.

Чүмүлиниң аһиға, пақа чидап туралмай. Кәпту паша қешиға, өпкисини басалмай.

— Әй пашиҗан, пашиҗан! Сөзлиримгә қулақ сал. Йоқап кәтти адаләт, бесип кәлди пил апәт. Залим пилниң қолида, тирик яшаш йолида, әҗәп болдуқ, хар болдуқ. Әркин нәпәс алмаққа, тәшна болдуқ, зар болдуқ. Биз иккимиз бирлишип, батурларчә елишип, қутулайли пил салған, бу рәһимсиз зулумдин. Қорқмайли бу йолда, җан бәрмәктин-өлүмдин.

Һәйран болуп пашиҗан, пақиниң гәп-сөзигә. Туруп қапту бир минут, ишинәлмәй өзигә.

Дәпту пақа: — пашиҗан, өзүңни сәл чағлима. Нәштириңдур қоралиң, дат бастуруп сақлима. Тәлвә пилниң көзигә, нәштириңни урисән. Андин нөвәт мениңки, карамәтни көрисән.

Мәдәт қилип пашиға, пақа мәслиһәт берипту. Бүк-барақсан орманни, зилзилигә селипту.

Кәч күзниң бир ахшими, пил сәйлигә чиқипту. Кәң далани айлинип, һузурлинип йетипту. Пәмләп туруп пашиҗан, пил көзини чеқипту. Пилни баплап болупла, виңилдапту, қечипту.

Пилниң көзи қимилдап, һеч нәрсини көрмәпту. Чидиялмай өзини дәрәхләргә сүркәпту. Санҗилипту көзигә, дәл-дәрәхләр тикини. Пил болупту биарам, көтүрәлмәй бешини.

Күнләр шундақ өтүпту, пилму қақшап йүрүпту. Чивин чичип көзлири, қан-йириңға толупту. Кор болупту пилбайниң, қурт йегән көзлири. Карға кәлмәс болупту, униң пәрман, сөзлири.

Қийнилипту пил раса, көл бойиға баралмай. Чирқирапту бирдинла, уссузлуққа чидалмай. Пақа көрүп шаһ пилниң, ечинишлиқ һалини, дәрһал ишни башлапту, тиңшимастин зарини. Тохтимастин курулдап, пақа узап кетипту. Әгишипту әма пил, су издәпту, меңипту. Пақа сәкрәп бир һаңниң, ян бағриға мөкүпту. Су ичидә турғандәк, қақаһлапту, күлүпту. «Көл бойиға кәлдим» дәп, пилму яйрап кетипту. Оң путини созупла, һаңға моллақ етипту.

Көнүкмә

1. Бу чөчәкни қошаққа охшаш төт мисрағa айрип йезип чиқиңлар. Һәр төт мисрани бир коплет десәк, қанчә коплит болидиғанлиқини ейтип бериңлар.

2. Бу чөчәктики паша, чүмүлә вә пақиниң қандақ қилип пилни йәңгәнликини өз тилиңларға айландуруп сөзләп бериңлар.

жаваб: ______________________________

____

______________________________.

3. "Иш әмлүктә, күч бирликтә" дегән мақалниң мәниси немә? Бу мақалниң мәзмуни чөчәккә уйғун келәмду?

жаваб: ______________________________

____

____

____

____

____

____

____

____

______________________________.

4. Пил немишқа мәнмәнчи, залим ? Сизчә пилдәк хуйдики адәмләр көпму? Сиз уларға қандақ қарайсиз?

жаваб: ____

____.

5. Төвәндики җүп сөзләрниң мәнисини биләмсиз? Бу сөзләр кәлгән җүмлини көчүрүп йезиң.

Җану җанвар: __________ дәвру дәвран: __________ гүлә-хәс: __________ әмир-пәрман: __________

6. Төвәндики сөзләрниң мәнисини йезип чиқиңлар.

мәнмәнчи:__________ мәслиһәт: __________

адаләт: __________ күшәндә: __________ қәст: __________

нәсил: __________ шуан: __________ шиддәт: __________

вәйран: __________ бигунаһ: __________ апәт: __________

залим: __________ рәһимсиз: __________ зулум: __________

нәштәр: __________ дат басмақ: __________ тәлвә:__________

карамәт: __________ мәдәт: __________

зилзилигә салмақ: __________ баплимақ: __________

әма:__________ һаң: __________

зар: __________ моллақ: __________

Белиқ Билән Түлкә

Бир көлдә нурғун белиқлар яшайдикән. Күнләрниң биридә көлниң сүйи түгәп белиқлар яшашқа амалсиз қапту. Көл бойиға су ичкили кәлгән бир түлкә бир белиқни лайда пилтиңлап ятқанда көрүп қапту- дә, уни йейиш үчүн көлгә кирипту, буниңдин қорққан белиқ техиму күчәп пилтиңлашқа башлапту.

Түлкә йеқинлашқанда белиқ дәрһал һушини йиғип, түлкигә:

— әй, түлкә ака, мени йәмсән? — Дәпту.

Түлкә муғәмбәрлик билән һиҗийип туруп:

— укам, йемисәм болмиди, чүнки қорсиқим ечип колдурлап кәтти, униң үстигә сән сусиз пилтиңлап бәк қийнилипсән, азаптин бурунрақ қутулушуң үчүн сени йәп, қарнимда арам тапсун, дедим. Сени йемигән билән су түгәпту, сән һаман өлүп кетисән, — дәпту.

— Бопту, йесәңму йегин, бирақ бу лай петим йесәң қорсиқиң ағрип қалиду, шуңа суда пакиз ююп йегин, — дәпту белиқ.

Түлкә бу сөзни орунлуқ һес қипту-дә, белиқни ююп йейиш үчүн бир дәряға әкәпту.

Белиқ бәдини суға тегиши биләнла, қаттиқ бирни пилтиңлапту, қанатлири түлкиниң көзигә тегип от чиқириветипту, буниңға чидиялмиған түлкә: — вай! — Дәп варқирапту. Бу чағда белиқ түлкиниң ағзидин ажрап суға чүшүп кетипту. Аччиқиға пайлимиған түлкә суға сәкрәп чүшүп белиқни тутувелип раса чайнап йевәткүси кәпту. Бирақ су үзүшни билмигәчкә, аччиқини ичигә ютуп кетипқапту.

Көнүкмә

1. Белиқлар немишқа сусиз қапту? Сиз көлләрниң қуруп кәткәнлик хәвирини аңлиғанму? Көлләр қуруп кәтсә қандақ болиду? Көлләр қуриса зиянға әң көп учрайдиған кимләр? Тарим дәрясиниң қуюлидиған йери болған лопнур көли қачан қуруп кәткән? Уйғур диярида қуруп кәткән йәнә қандақ көлләрни билисиз?

жаваб: ____

____

____

____

______________________.

2. Көлләр қуруп кәтсә дегән мавзуда бир парчә рәсим сизип, астиға көлләрниң қуруп кетиши билән пәйда болидиған ақивәтләрни тизип чиқиң.

3. Төвәндики сөзләрниң мәнисини йезиң, мәнидаш сөзләрни жүпләң вә мас сөзләр билән туташтуруң.

һуш	тапмақ
муғәмбәр	йиғмақ
қерин	тартмақ
арам	тоймақ
пакиз	алмақ
орунлуқ	тутмақ
пайлимақ	һес қилмақ
раса	чидимақ
азап	ачмақ

Адаш-Адаш Болайли

Қара-Қара Қушларим Оюни

Қара-қара қушларим оюни уйғур қиз-оғул өсмүрлири арисида бир қәдәр кәң тарқалған, мәзмунға бай оюнларниң бири болуп, һәммә пәслидә ойнилиду.

Бу оюнни ойнашта, балилар пакизә, азадә мәйданларға топлишип, өзлириниң арисидин чоңрақ икки балини асаслиқ рол алғучи қилип сайлайду. Бу икки балиниң бири «ана» болуп қалған балиларни бойсүрә сәпкә тизиду. «Ана» балиларға сәп бузғучилар қалидиған «яман ақивәт»ни әскәртиду. Сәпниң бузулмаслиқи үчүн балилар «ана»ға бойсуниду. Ана сәпниң бешида туриду. Йәнә бир бала «ана» башлиған сәпни бузуп, «қушлар»ни алғучи «рәқиб» сүпитидә қатар бешидики «ана» билән қаршилишиду.

Оюн башланғанда, «ана» «бала»ларни бир-биригә мәһкәм есилип рәқибиниң қолиға чүшүп қалмаслиққа үндәйду. Ана икки қолини икки тәрәпкә ечип һәрикәт қилиду. Бу вақитта «ана» билән «рәқиб» оттурисида қошақ етишиш башлиниду:

рәқиб: қара-қара қушларим, арқаңдики немиләриң?

Ана: ушшақ-ушшақ балиларим.

Рәқиб: маңа бирни бәрсәңчу?

Ана: күчүң йәтсә алсаңчу!

Рәқиб: күчүм нәгә кетипту?

Ана: ала тағқа кетипту.

Рәқиб: ала тағда немә бар?

Ана: ала йешил қушлар бар.

Рәқиб: ундақ болса барайчу, қуштин бирни тутайчу.

Омақ Балиларға

1. Бу оюнни ойнап беқиңлар.

2. Ата-анаңлардин кичик чағлирида қандақ оюнларни ойниғанлиқи һәққидә сорап беқиңлар.

3. Ата-анаңлар ойниған оюнниң рәсимини сизип көрситиңлар.

4. Ата-анаңлардин қошақлар билән ойнилидиған оюндин иккини сорап, оюндики қошақларни ядливелиңлар.

Тепишмақлар

Юмулақ шох белиқим,
йәрдә сәкрәр диңилдап.
Торға салсам шу һаман,
тешип қачар пиңилдап?
Җаваби: ____

я содигәр сатмайду,
я херидар алмайду.
Кәч болғанда, һарғанда,
лазим болмай қалмайду?
Җаваби: ____

йеғи йоқ яниду,
җени йоқ маңиду?
Җаваби: ____

ючуқи йоқ апақ топ,
ичидә көл сүпсүзүк.
Үзүп, ләйләп йүриду,
сериққина бир үрүк?
Җаваби: ____

Көнүкмә

1. бу тепишмақларни тапалалидиңизму? сиз қандақ тепишмақларни билисиз?

жаваб:________________________________.

2. "херидар", "содигәр" дегән сөзләрни аңлиғанму сиз? тепишмақта бу икки сөзни "алармән", "сатармән" десиму боламду?

жаваб:________________________________.

3. "сериққина", "қизилғина", "көккинә", "аққина" дегән сөзләрни чүшәндиңизму? йәнә қандақ сөзләрни "сериқ - қина" ға охшаш қаидә бойичә ясиғили болиду?

жаваб:________________________________.

4. сизму тепишмақ язалайсиз. төвәндики тепишмақни тепиң вә сизму бир тепишмақ йезиң.

көрәлмәйсиз өзини,
туталмайсиз қолини.
тоналмайсиз дәстидин,
йолниң оңи-солини.

сундуриду бәзидә.
йоған-йоған дәрәхни.
чиқип кәлсә туралмас
биләмсиз у "әбләх"ни.

Қушлар Дуняси

Уйғурсиз Қушлар

Абдувәли Аюп

Деңиздин узақ, булуттин йирақ бир йәр бар икән. Егиз йәрләр тағ икән, ойман йәрләр бағ икән. Исми немә икән дәмсиләр? Уйғур икән. Уйғур атлиқ бу йәрдә түмән миң хил учар қанат яшар икән. Топ-топ қушлар һәр йәрдин келип уйғурда уюшар икән, бир-бири билән тонушар икән. Бу йәрдә кишиләр қушларға бәкму амрақ икән. Улар күлкә, тәләй, келәчәк вә ғәлибиләрни қуш дәйдикән. Яхшилиқ билән толған җәннәтни «учмақ» дәйдикән. Уларчә пүтүн яхши нәрсиләр көктә учуп йүрәрмиш. Шуңа тәлийи кәлгән адәмни, «бешиға тәләй қуши қонупту» дәйдикән. Қуш нәгә қонса шу йәрдә чоқум яхшилиқ бар дәп ойлар икән.

Қушкимгәамрақболсашукишинияхшидәйдикән. Өйләргә қарлиғач ува салса сөйгү қонған болидикән, сеғизхан шарақшиса «хушхәвәр бар, меһман келиду», дәп сөйүнәр икән.

Уйғурда һәр йәр бағ икән. Бағларға қушлар яр икән. Бағлиқ өйләр мәшрәп билән мол икән. Бағсиз өйләр адәм кәлмәс чөл икән. Шуңа бу йәрдә кишиләр бағқа амрақ икән. Бағларда қуш болса қут бар дәп қарайдикән. Язда кишиләр қушлар билән ойғинип, бағларда тәң сайрар икән. Дутар, тәмбүр чалар икән. Қушларму тәңкәш қилар икән. Бәзән булбуллар мәст болуп тәмбурләргә қонар икән. Бағвәнләр қушлар өлүп қалмисун, дәп, мевиләргә дора чачмас икән. Көктат, етизларға қошлар қонса, «йесә худайим буйруған ризқини йәйду!» Дәп қоғлимас икән. Дәрәхләргә қапақ есип увисиз қариғуҗиларни бақар икән. Қушларни тутса өч икән, өлтүргәнни кәчүрмәйдикән. Улар «һөпүпни тутса тени сесиқ пурайду, қушқачни тутса йүрики титрәк болуп қалиду» дәп ишинәр икән. Қушлар үчүн қәбриләргә буғдай, гүрүч, териқ, қонақларни чачар икән. Балилар ашқан тамақларни киши дәссимәс йәрләргә яйидикән. Бовай-момайлар ташланған нан, бузулған йемәкләрдин қушларға дастихан салидикән.

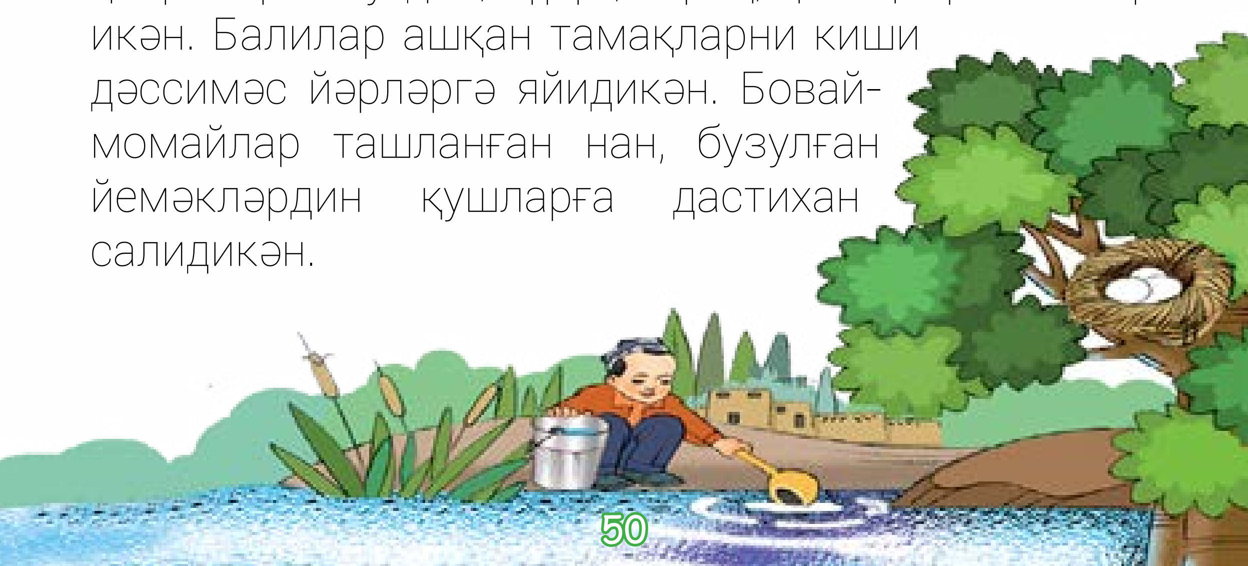

Уйғурда һәр мәһәллә доқмушида бир мәсчит бар икән. Мәсчитниң алдида кишиләр параң салидиған бир супа болидикән. Супиниң алдида көл бар икән, көл бойида үҗмә бар икән. Үҗмиләрдин кишиләр сайә алса, қушлар озуқ алидикән. Қушлар үҗминиң барақсан шахлирида ойнап тақлар икән, вичирлап көңүл ачар икән. Сәһәрдә намаздин янған җамаәткә қушлар нағра чалар икән, сайрап қарши алар икән. Янчуқлардин буғдай, қонақ, гүрүчләр қушлар үчүн яғар икән. Җамаәт қатарлишип көрүшүп, көрүшкәндә қолини йүзлиригә сүрүшүп, қушлардәк қизғин вичирлар икән. Бир-биригә дуа-тиләк тиләр икән. Өйләргә тез-тез йүрәр икән.

Доқмушқа йеқин йәрдә бир навайхана вә бир ашхана бар икән. Навайхана йенида икки түп қучақ йәтмәс қапақ терәк бар икән. Навайдин адәмләр нан алса, қушлар дан алидикән. Нанлар навайниң һәққи; тонурдин чиққан, пәшхундин ашқан увақлар қушларниң нисивиси икән. навай тонурда көйүп кәткән вә тонурдин аҗрап көмәч болған нанларни қушларға увап беридикән. ашхана игиси меһмандин ашқан полу, ләғмән, манта, чөчүрә дегән «дан»ларни өгзигә аптапқа яяр икән, қушларға дастихан салар икән. шуңа бу йәрдә қушлар бир-биридин семиз икән, пәйлири пакизә һәм парқирақ икән.

«Қутсиз қудуққа чүшсә қум яғар» дегәндәк, қушларниң бундақ хушал күнлири узаққа бармапту. Һәммә йәрдә өйләрни бузуш-чеқиш болупту, уйғурдики мәһәллә чаң-тозаңға толупту. Навайхана чеқилип, қушлар даим ойнайдиған икки түп қапақ терәкму йоқ бопту. Кесәк өйләр чеқишта түгәп, семунт биналар пәйда бопту. Қарғилар қақилдайдиған йол бойида совадан түгәпту. Өстәң бойида сөгәт қалмапту. Бина тамлирида бичарә қучқачлар ува ясарға төшүкләр йоқ икән. Тәләйсиз қушлар ува издәп һәр тәрәпкә қарапту. Данлай десә етиз йоқ, қонай десә дәрәх йоқ, озуқ издәп тарапту. Әмди бу йәрдә қақилдашлар, буқулдашлар, вичирлашлар, чирилдашлар аңланмас бопту.

Қарлиғачлар, турнилар, аққулар, қарағожилар күздә бир кәткәнчә кәлмәпту. Балилиқ сеғизханлар, қарғилар, пахтәкләр, кәптәләр увисиз йүрүп һерипту, тухум басалмай қерипту. Яшлар қорқунчтин туралмай, қондиқи йоқ қоналмай, тола оқ йәп чидалмай һәр йолларға кирипту. Язда исиқ томузда турхунларға қонупту, қиш күнлири соғуқтин хумданларда қонупту. Қушлар бурунқи ува-маканлири әтрапида аччиқ- аччиқ вичирлап, бир-биригә қарапту, бир нийәткә келәлмәй, мәслиһәтсиз тарапту.

Уйғур дегән бу йәрдә кетәлмәй туруп қалған сани әң көп, әң бозәк болған қуш қушқачлар икән. Қушқачлар қорсиқи ач чурулдап һәр күн һалсиз йүрүпту. Дан тапалмай һәр янда көп җапани көрүпту. Нанда бақққан навайни, полу тартқан ашпәзни даим әсләп турупту. Ач қалған қушқачлар балконда дан издәпту. Завутларға кирипту. Һәр булуңға берипту. Буни көргән дохтурлар

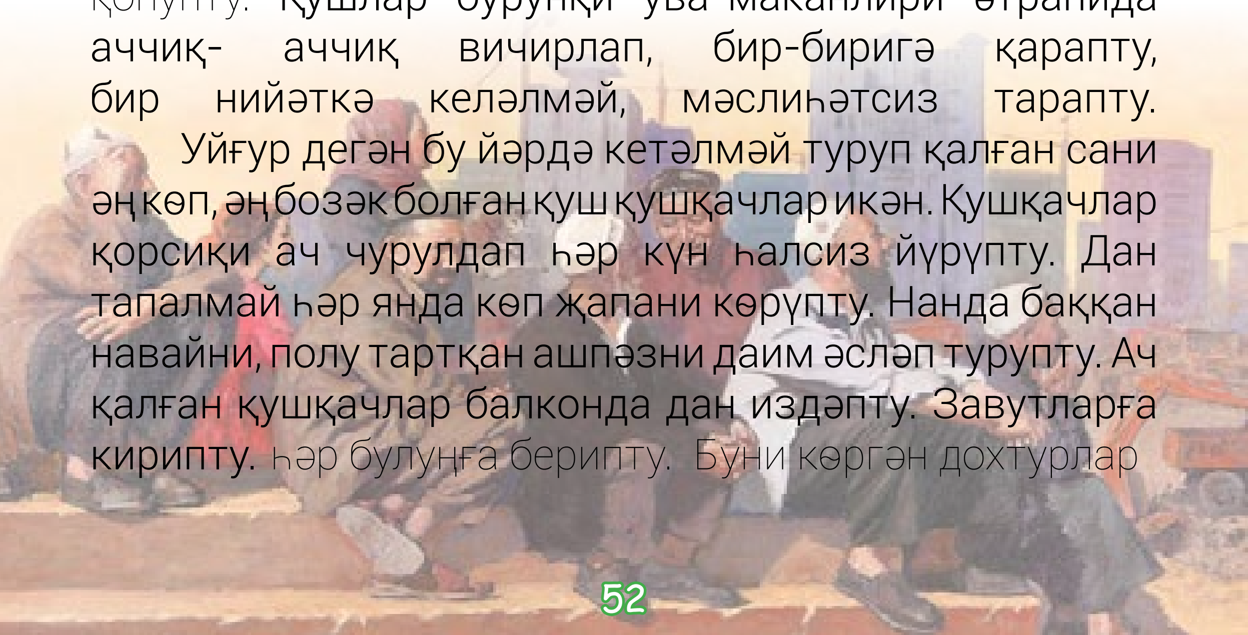

қучқачларни дора дәп, халатларни ташлапту. Қучқач кавап дава дәп, тиҗарәтни башлапту. Буни аңлап дора йәп, ағриқ-чолақ, сақларму қучқачларни қоғлушуп, бир-бирини боғушуп, көзлирини яшлапту. Тутувалған қучқачни отқа селип қақлапту, қазанларда қайнитип шорпиларға ташлапту. Бәзи ачкөз қучқачлар әхләтхана, етиздин озуқ издәп кезипту, зәһәр чоқуп езипту. Қорсиқи ағрип өлүпту.

Кәтмәй қалған қушлар ичидә әң обдан яшап кәптәрләр қапту. Улар биналарға көнүпту. Балкунларда яшапту. Қәпәзләрдә тухумлап қондақлардин қачмапту. Шуниң билән кәптәрләр һәр йәрләрдә көпләпту. Базарларни бачка әт, кәптәр гөши қаплапту. Лекин бәзән достлири, балилири бачкилар, көз алдида боғулса, һеч бир чидап болмапту. Кәптәрләрниң бәхтигә уйғур дегән бу йәрни, чаққанларниң һәммиси, һәйкәлләргә амрақкән. Һәйкәлләрниң баш, бурни маяқлашқа бәк маскән. Аччиқ ютқан кәптәрләр, һәйкәлләргә маяқлап,йүз-көзигәтүкүрүп,дәрт,нәпрәтниаларкән.

Уйғурсиз сәрсан болған турна, аққу, сеғизған, бүркүт сүндүк, қарлиғач; ят земинға көнмәпту, ана тупрақ болмиғач. Улар һазир һәр йәрдә, һәр тупрақта бар икән. Ач әмәскән тоқ икән, әмма ува тапалмай, бир маканда яталмай, җан арами йоқ икән. Даим көчүп йүрәркән, ой чоңқурдин өтәркән, бағ вә тағни кезәркән, йирақларға узаркән, әмма һәр күн шамалдин, тосуқлардин, қамалдин, ана йәрни сорарқән, өз өйиниң туриқи бурунлириға пураркән.

Қутлуқ Билән Қарлиғач

Бар икәну, йоқ икән, ач икәну, тоқ икән, ачниң ғеми ачлиқта, тоқниң ғеми йоқ икән. Шу заманларда бир йәрдә бир бала болуптикән, униң ети қутлуқ икән. Йүрики отлуқ икән. Күнләрдин бир күни қутлуқҗан чүш мәзгили билән етиздин қайтип, йүгүрүп өйгә кәлсә, далан өйниң оттурисида бир қарлиғачниң балиси палақлап ятқудәк. Аста қолиға елип қариса, бичариниң бир пути сунған, һали бәк хараб, зар-зар йиғлап турған. Қутлуқ бу қарлиғач балисиға ич ағритип, қанатлирини силапту, башлириға сөйүп, көзлиригә сувапту. «Немә болди путуң» дәп һалини сорапту. Аңғичә там-торусларда учуп йүргән ана қарлиғачлар қутлуққа қарап:

— вай-вай исит,
вичир-вич,
биләлмидуқ сирни һеч.
Ейтиң бизгә қутлуқҗан,
немә бопту, немә иш? — Дәп сайрапту. Қутлуқ:

— вичир-вичир қарлиғач,

силәр йоқта бу бәңваш,

петишмастин увида,

мейип бопту йиқилғач... — Дәп болған вәқәни сөзләп берипту.Ана қарлиғачлар буни аңлап, балисиға қарап:

— демидуқму биз саңа,

инақ болуп турғин тинч.

Әмди қандақ қилимиз,

аңлимисаң гәпни һеч, — дәп чечилипту, ечинипту. Ахири қутлуққа қарап:

— әмди қандақ қилимиз,

өлүп қалса балимиз.

Буниң үчүн чарини,

издәп нәгә баримиз! — Дәп мәслиһәт сорапту.

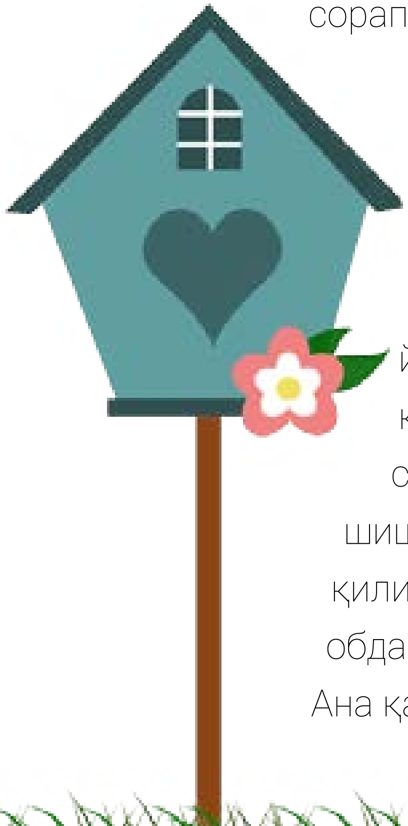

Қутлуқ бир аз ойлинип:

— вичир-вичир қарлиғач,

таптим чарә ойлиғач.

Буниң иши: бир тал йип,

кичиккинә җүп яғач... — Дәп анисиниң йениға йүгүрүпту. Анисиниң йениға кирип, бир қетим йип, бир чимдим пахта соривелип, отундин икки тал кичиккинә шишиқ чиқирип, булар билән теңиқчилиқ қилипту. Бирдәмдила қарлиғачниң путини обдан теңип, аста өз увисиға селип қоюпту. Ана қарлиғачлар:

— вичир-вичир, вичир-вич,

әмди болди көңүл тинч.
Яхшилиққа-яхшилиқ,
унтумаймиз буни
һеч, — дәп наһайити хуш болуп, қутлуққа рәһмәт ейтипту. Андин көңли тинип, балилириға дан тошушқа йәнә учуп кетипту.

Күнләр өтүп күз кәпту, қилған чарә оң кәпту. Һелиқи бала қарлиғачниң сунған пути оңшилип, ата-анисиға қошулуп, кәч күзгичә түләпту. Қишқа қалмай қарлиғачлар иссиқ җайға җөнәпту. Келәр йили көкләмдә, қутлуқ олтурса бир кәмдә, қарлиғач кәпту һойлисиға, қарап турса ағзида дан, қонупту өйниң торусиға, бултурқи кона увисиға. Қутлуқ тонуғандәк қилип, қарлиғачқа қарап күлүпту. Қарлиғачниң ағзидики «дан» аңғичә алдиға ток! Қилип чүшүпту. Қутлуқ дәрру данни қолиға елип қариса, тавузниң бир тал уруқи. Қутлуқ хуш болуп, көңлигә қандақтур үмид толуп, етизға қарап йүгүрүпту. Етизға берип йәр таллап, уруқни обдан терипту. Уруқ патла үнүпту. Қутлуқ йәнә тохтимай пәрвиш қилип берипту.

Күнләр өтүп, күз кәпту, пеләк йейилип һәр янға, чоң етизға бир кәпту. Қариса, һәр тавуз, һәр тавуз! Һәр беғишта бир тавуз. Қутлуқ йәнә қариса, тавузларниң арисида көзниң

йеғини йегүдәк, йоған бир тавуз турғудәк! Қутлуқ уни синап, так-так қилип чекипту, пишти дәп билипту. Көтүрәлмәймән дәп ойлап өйигә қарап чепипту.

— Вай дада, вай апа! Тәргән тавуз чүшүпту. Арида бири ажайип, чекип бақсам пишипту. Зәмбил билән көтүрәйли, өйгә чапсан әкиләйли, — дәп дадисиға йелинипту. Ахири дадиси билән берип, һелиқи тавузни зәмбилгә селип, йолда нәччә киши һәмдәмлишип, анисиму ярдәмлишип, өйгә аран әкелипту. Әкелип олаш-чолаш пичишса, тавузниң ичидин уруқлар алтун -күмүш болуп йәргә жириңлап чечилипту.

Тавузни һәммәйлән, қошна-қолум һәммәйлән биллә болуп йәпту. Йәп болуп жамаәт хушал, мундақ дәпту:

— мана бу иш әслидә,
яхшилиқтин болған иш.
Барикалла, қутлуқжан,
қутлуқ болсун қутлуқ иш!

Қутлуқниң хушлуқидин, ағзиниң бошлуқидин, бу ишни әтиси таш бахшиниң бақи дегән балиси аңлап биливапту. Алтун-күмүшни тартивелиш үчүн, арқисиға киривапту. Бирақ һечнемә қилалмапту. Шундақтиму ачкөз бақи қутлуқни көрәлмәпту. Тит-тит болуп даим хатиржәм йүрәлмәпту. Көргән йәрдә ‹‹әқиллиқ дегән сәнму? Сән қилғанни мән қилалмаймәнму!›› Дәп қутлуқни сөкүпту. Әң ахир көңлигә бир ишни пүкүпту.

Әтияз болғанда, қарлиғач балиси чиққанда, бақи чиқип торусқа бирини оғрилапту. Путини қәстән сундуруп яғач билән теңип қоюп, увисиға селип қоюп, ишни тоғрилапту.

Бир аз өтмәй қарлиғач, увисиға келипла болған ишни туюпту:

— вичир-вичир, вичир-вич,
балилирим немә иш?
— Ташниң оғли силәрни,
— қоймапту-дә, ахир тинч? — Дәп соал қоюпту.

Аңғичилик балилири дәрд төкүпту, болған ишни дәп берипту. Андин кейин ана қарлиғач:

— вичир-вичир, вичир-вич,
силәрдә йоқ гунаһ һеч.
Яманлиққа яманлиқ,
унтумаңлар буни һеч, — дәп балилирини қучупту. Пути сунған балисини бәзләп, дан үчүн етизға йәнә учупту.

Күнләр өтүп күн кәпту, һәптә өтүп ай кәпту. Бала қарлиғач оңшилип, қатарға аран қошулуп, күз кәлгүчә түләпту, ақсап йүрүп кәч күздә иссиқ җайға җөнәпту. Аңғичилик қиш кәпту. Бақи алтун койида қишта җиқ күн түнәпту. Әтиязлиқи һәр күни қарлиғач увисиға қарапту, оғри мүшүктәк марапту. Бир чағларда қарлиғачлар кәлгили башлапту, бири келип бақиға бир немә ташлапту. Бақи дәрру елип қариса, көзигә сувап ялиса, тавузниң бир тал уруқи! Бақи хушаллиқидин пирқирап, етизлиққа берип, йәрни бир аз татилап, уруқни көмүп қоюпту. Уруқ үнүп чиққучә, тавуз

чүшүп пишқичә, җандин нәччә тоюпту.

Шундақ қилип, бир күни бақи қариса, пеләккә йоған бир тавуз чүшүпту, узақ өтмәй пишипту. Бақи тавузни үзүп, өзи ялғуз пичипту, пичишиғила тавузниң ичидики уруқлар һәрә болуп ғуюлдап, раса қоғлап чеқипту. Бақи: ‹‹алла, вай җан!›› Дәп оқруқ тәккән мозайдәк, мәһәллигә қарап қечипту. Йиғлап-қақшап варқирап юртни бешиға кийипту.

Тәрәп-тәрәп, тушму туштин халайиқлар олишип: — немә сир бу, тохтаңлар! Аҗратмаңлар, тинч! — Дәпту. Һәммә қарап бақиға: — саңа лайиқ иш, — дәпту. Қарлиғачларму олишип:

— вичир-вичир, вичир-вич,
саңа лайиқ шундақ иш.
Яманлиққа-яманлиқ,
җайида кәлсә обдан иш! — Дәп товлишипту. Ушшақ балиларму:

— нәпси яман бақи бай,
әмди қалдиң чатаққа.
Әқлиң болса варқиримай,
киривалғин патқаққа!... — Дәп заңлиқ қилишқа башлапту.

Шу чағда бақиниң «һәрә чаққан йәрләргә лай совуса сақияр» дегән сөзләр есигә келип, патқаққа өзини бешичила етипту.

Көнүкмә

1. Ата-анаңлардин уйғурларниң қарлиғачқа қандақ қарайдиғанлиқи һәққидә сорап беқиңлар.

жаваб: ____

________________________________.

2. Қарлиғач қутлуқтин қандақ яхшилиқ көрди? Қутлуқ немә үчүн қарлиғачқа яхшилиқ қилди?

жаваб: ____

_________________________________.

3. Қутлуқ билән бақиниң пәрқи немә? Бақи қандақ бала?

жаваб: ____

_________________________________.

4. Қутлуқ билән бақиниң тавуз теришида қандақ пәрқ бар? Тавузни йейишидичу?

жаваб: ____

____

____.

5. Қутлуқниң тавузидин немә чиқти, бақиниң тавузидинчу? Немә үчүн?

жаваб: ____

____

____

____

____

____

.____

6.Һәрә чаққан йәргә лай сүркисә сақийиду, дегән қарашқа қошуламсиз?

Җаваб: ______________________________________.

7.Төвәндики сөзләрни чөчәктин тепиңлар вә уларниң мәнисини йезиңлар.

зәмбил		далан	
бахши		хараб	
бәңваш		чарә	
дәрру		шишиқ	
җимәйлән		пәрвиш	

8.Төвәндики сөзләргә җүмлә түзүңлар.

Төлимәк: ______________________________________.

Җөнимәк: ______________________________________.

Һәмдәмләшмәк: ______________________________________.

Түнимәк: ______________________________________.

Чөчәкләр Бағчиси

Тошқан Билән Йолвас

Ясин Абдукерим Йолчи

Бир күни тошқанчақ орманлиқта ойнаветип йолвасқа учрап қапту.Қорсиқи ечип аран турған йолвас толиму хушал болуп:

— яхшиму сән тошқанчақ, әҗәб обдан учридиң, ечирқап кәткән идим, — дәпту.

Қорққинидин лағилдап титрәп кәткән тошқанчақ қачса тутулуп қалидиғанлиқини пәмләп :

— мени көрүп турупсиз, мән шундақ кичик, мени йесиңиз тоймайсиз, ата-анам даим гепиңизни қилип, «бөрә, түлкигә йәм болғучә, йолвас, ширға йәм болсақ яхши болатти» дәйтти, шуңа сизни башлап барсам, үчәйләнни қошуп бирақла йесиңиз тояттиңиз, — дәпту.

Бу гәпни аңлиған йолвасниң көзлири ойнақшип, шөлгәйлири еқип, сәл ойлинивалғандин кейин:

— сән немидегән омақ, бопту, өйүңгә башла, силәрни мурадиңларға йәткүзәй, — дәпту.

Тошқан йолвасни башлап бир тақлап, икки тақлап

өйи алдиға кәпту, вә:

— йолвас ака, сәл сақлап туруң, мән апам билән дадамни башлап чиқай, — дәпту-дә өйгә бир кириваłғанчә чиқмапту.

Йолвас сақлаверип ахири болалмай:

— тошқанчақ, һәй тошқанчақ, чиқмамсән? — Дәп варқирапту.

Тошқанчақ:

— чиқмаймәнғу, қандақ қилалайттиң, — дәп пихилдап күлүпту.

Алданғанлиқини билгән йолвас шунчә қилипму тошқанниң өйигә һәргиз кирәлмәпту.

— Хәп тохта! Келәр қетим алдимға учрисаң тирикла ютивәтмәйдиған болсам! — Дегиничә кетип қапту.

Тошқанчақ вә ата-аниси йолвастин қорқуп үч-төт күнгичә өйдин чиқалмапту. Йәйдиғини түгәп кәткәнликини көргән дада тошқан:

— мән базарға берип сәй-көктат елип келәй, ачлиқтин өлүп кәтмәйли йәнә, — дәп базарға тәрәддутлиниватқанда, тошқанчақ:

— дада, йолвас учрап қалса қандақ қиларсиз? — Дәпту.

— Конилар «башқа кәлгәндә батур» дәптикән, бир гәп болар балам, — дәп йолиға раван бопту.

Дәрвәқә базардин қайтишида һелиқи йолвасқа учрап қапту.

— Һим! — Дәп сөз башлапту йолвас, — алдинқи қетим балаң мени алдиди, әмди көргүлүкини көр! — Дәпту дә, тошқанға етилипту.

— Тохтаң! — Дәпту тошқан алақзадә болуп, — өткәндә сиз кәлгәндә мән өйдә йоқ болуп қаптимән, болмиса бир өйдики үчәйлән сизгә ғиза болушни толиму арзу қилип кәлгән, балам кичиклик қилип қоюпту, сәл сақлап турсиңиз, балам билән аялимни чақирай, үчәйләнни бирақла йесиңиз сизму тойисиз, мәнму толиму хурсән болар идим, — дәпту.

— Сәнләр йәнә мени алдимақчи болушиватамсән, ухлап чүшүң! — Дәпту-дә, тошқанға йеқинлап кәпту.

— Ишәнмисиңиз бойнумни арғамча билән бағлап арғамчиниң бир учини тутуң, әгәр сизни алдиғудәк болсам арғамчини бирла тартсиңиз йәнә алдиңизда пәйда болимән әмәсму, өтүнүп қалай, — дәпту йелинип.

Йолвас көзлирини чәкчәйтип, бирдәм ойланғандин кейин, худди алтун тепивалғандәк хуш болуп:

— бопту, сениң дегиниңдәк болсун, — дәпту-дә, арғамчиниң бир учини тошқанниң бойниға бағлап йәнә бир учини чиң тутувелип тошқанни өйигә киргүзүпту.

Дада тошқан өйгә кирипла хотун-балисиниң ярдимидә тезла бойнидики арғамчини йешивапту-дә, йолвасқа:

— хотун-балилирим сиртқа ойниғили чиқип кетипту, әтә кәлсиңиз қандақ? — Дәпту вә өзини тутивалалмай пихилдап күлүшкә башлапту.
Йолвас аччиқида арғамчини күчәп бир тартқан икән, оңдисиға йиқилип нәччини домилап тохтапту һәм өзиниң алданғанлиқини билип, аччиқ ютуп йолиға раван бопту.

Көнүкмә

1. Тошқан һәққидә йәнә қандақ һекайиләрни билисиз?

жаваб:____
______________________________________.

2. Бу чөчәктә тошқанлар йолвасқа йәм болуштин қандақ қутулди?

жаваб:____
______________________________________.

3. Ата-бала тошқанларниң йолвасни алдиши тоғриму? Немә үчүн?

жав
аб:____
____
__________________________________.

4. "Башқа кәлгәндә батур", "адәм булмисаң әқлиң билән, әхмәқ болисән сақилиң билән", "ғәм қилғучә, пәм қил" дегән мақалларниң мәнисини өгинип келиңлар.

Әркәкму, Урғачиму?

Бурун бурунда, териқ тулумда, йетим булуңда икән. Мана шу күнләрниң биридә бир шәһәрдә бир белиқчи яшиғаникән. Униң балилири көп, һал-оқити начар икән, йиғлап-қақшап белиқчилиқ қилип йүргән күнлириниң бирида, торға наһайити йоған, рәңги бәкму чирайлиқ бир белиқ чүшүпту. Буни көргән белиқчи белиқни падишаһқа тартуқ қилип, униң бәдилигә падишаһтин жиқрақ пул елиш тәмәси билән олжини көтүрүп шаһниң ордисиға апирипту вә белиқни падишаһниң нәзиридин өткүзүпту. Белиқ шаһқа ярап, белиқчиға миң тилла беришни хәзиничигә буйрупту. Шаһниң бу әмрини униң ичи тар бир вәзири мақул көрмәй:

— шаһим, дәпту хушамәт билән, — бир белиққа миң тилладин инам қиливәрсилә, аз күндә хәзинә қуруқдилип қалмамду? Хәзинә қуруқдилип қалса, бизниң һалимиз немә болар?

— Мән бәрдим, — дәпту шаһ, — сениң ичиң ағриған болса, қолуңдин кәлсә қайтурувалғин.

— Хоп, шаһим, белиқниң пулини қайтурувелиш мәндин, белиқчини қайтуруп келиш силидин болсун.

Вәзирниң дитини синап көрмәкчи болған шаһ йенидики ясавуллиридин бирни буйруп, белиқчини орда ишикидин яндуруп кирипту. Рәңги өңгән белиқчини өз алдида көргән вәзир падишаһқа хушамәт қилип егилип тәзим қилғандин кейин, белиқчиға қарап:

— шаһимиз сениң елип кәлгән белиқиңни бәкла яхши көрүп қалди. Белиқниң әркәк яки урғачи икәнликини билип бекиш үчүн сени чақиртқузғанидим. Қени, ейтип баққина, белиқиң қайси җинсқа кириду, — дәпту.

Вәзирниң өзини сөздә йеңилдуруп, белиқим әркәк десә, урғачини тепип кәл, урғачи десә, әркикини тепип кәл, андин миң тиллани елип кәт, дәп униңға берилгән миң тилла инамни қайтурувелиш қәстидә болуватқанлиқини сәзгән белиқчи тәмкин туруп:

— тәқсир, бу белиқ әркәкму, урғачиму әмәс, шуниң үчүн униң өзи ялғузла торға чүшкән, — дәп җаваб берипту.

Чечәнлик билән вәзирниң еғизини туваклап қойған белиқчиниң сөзигә көңли сөйүнгән шаһ белиқчиға йәнә миң тилла инам берип йолға сапту.

Көнүкмә

1. Тилла қандақ болиду? Падишаһ немә үчүн кәмбәғәлгә тилла бериду?

жаваб: ____
________________________________.

2. Вәзир немә иш қилиду? Вәзир билән падишаһниң немә пәрқи бар?

жаваб: ____
____.

3. вәзирниң қилғини тоғриму? немә үчүн?

жаваб: ____
________________________________.

4. чөчәктин төвәндики сөзләрни тепиңлар вә мәнисини йезиңлар.

олжа: __________ дит: __________
нәзиридин өткүзмәк: ______ ясавул: __________
орда: __________ урғачи: __________
хәзинә: __________ қәст: __________
инам: __________ еғизини туварлимақ: ________

Бал-Һәсәл Уйғур Тилим

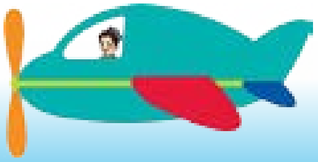

Ана Тилим

Қасим Сидиқ

Ана тилим җилвәм-җәзибәм,
ана тилим гөһәр хәзинәм.
Ана тилим мәккә-мәдинәм,
ана тилим өзи бир аләм.

Йорумайду тарихим сәнсиз,
җаһаләттур бу дилим сәнсиз.
Бир парчә гөш бу тилим сәнсиз,
көрүнмәйду мәнзилим сәнсиз.

Җәңгаһларда ярақ ана тил,
йүрүшләрдә байрақ ана тил.
Қуяш кәби парлақ ана тил,
мән саңа бәк амрақ ана тил.

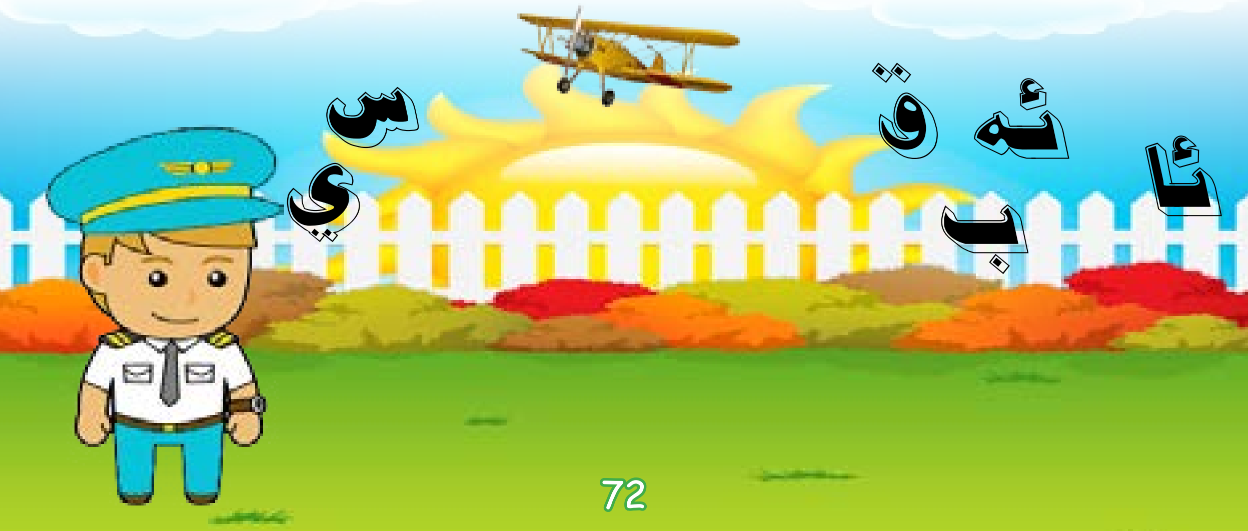

Көнүкмә

1. "Ана тил" мавзулуқ бу шеирни ядливелиңлар. Дуня ана тил күни қачан? Немә үчүн бу күн бәлгиләнгән? жаваб: ____

________________________.

2. Төвәндики сөзләрдин мәниси уйғун кәлгәнлирини туташтуруңлар.

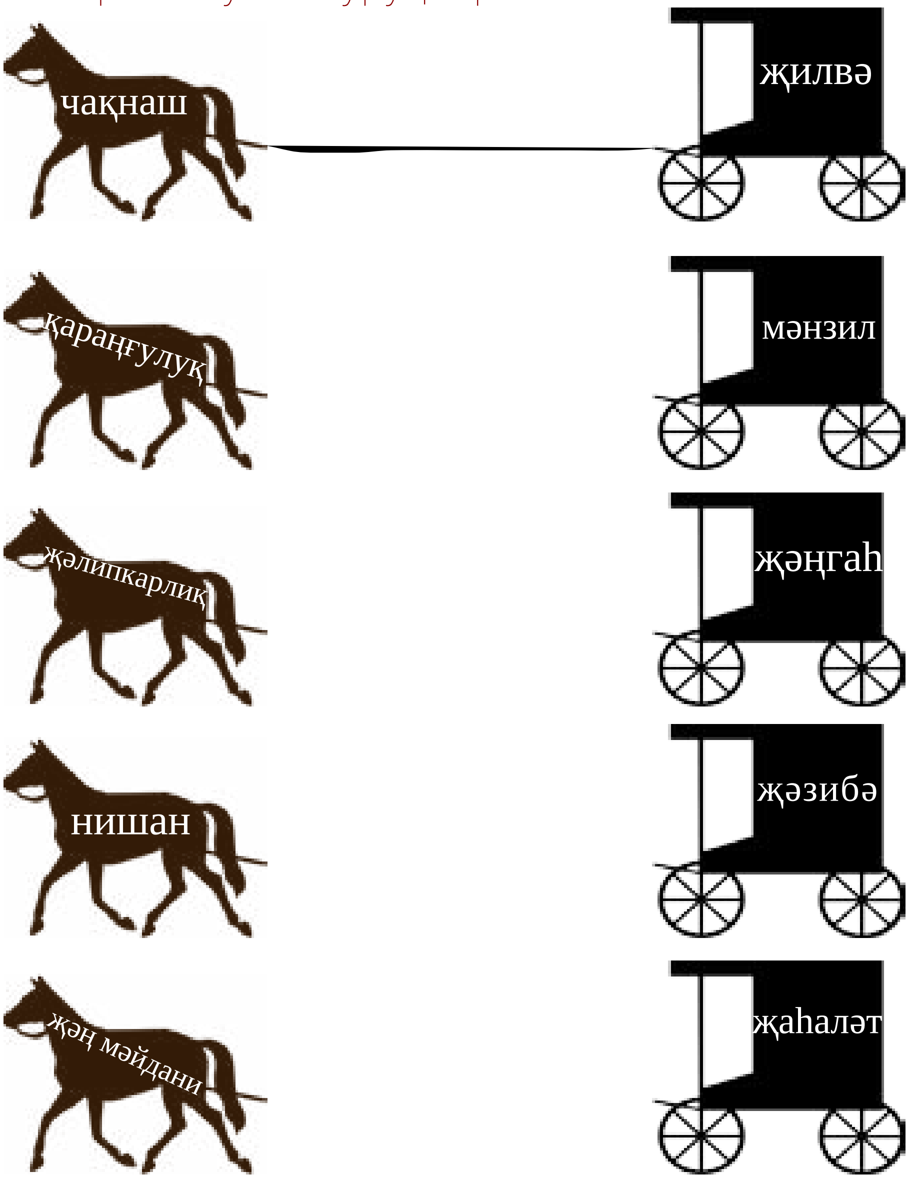

Салам Хәт

Абдувәли Аюп

әссаламу әләйкум,
кәм дидар бова,
йиллар кәлди кәлмидиң,
сақлисам мома.

көрәлмидим силәрни,
аримиз узақ.
қаналмидим, чидармән
силәрсиз қандақ?

телефонда сөзләштуқ,
гәплирим чала,
сорайсиләр уйғурчә
билмәмду бала?

мән кимләрдин өгинәй,
ишләйду дадам.
һәммә дәрстә «йүз ал!» дәп
қийнайду анам.

қулиқимда яңрайду
қошақлириңлар.
тәлпүндүрәр тенимни
қучақлириңлар.

мән уйғурчә өгинәй,
сәвәб қилиңлар,
ата-анам өгәтсун
тәләп қилиңлар!

Көнүкмә

1. Салам хәт һәққидә ата-анаңлардин сорап бақтиңларму?

жаваб: ____.

2. Бу салам хәтни нәсиргә айландуруп йезип чиқиңлар.

жаваб: ____

____

____

____

____

____

____

____

____

____________________.

3. "Сәвәб қилсаң, севәттә су тохтайду" дегән мақалниң мәнисини биләмсиз? Севәттә су тохтамду?

жаваб: ____

____

____

____

____.

4. "Сәвәб қил, тәләп қил" дегән мақалниң мәниси немә?
җаваб: ____
______________________________.

5. "Сәвзидин хәвәр йоқ, гүрүч дәп йәпту" дегән мақални чүшинәмсиз?
җаваб: ____
______________________________.

6. Төвәндики қошақни чүшинип оқуңлар.

Дост болупту, билишмәс,
икки-үч бәңваш.
Сәвзидин һеч хәвәр йоқ,
пишип қапту аш.

Өтмәй туруп икки күн,
чиқипту муштлаш.
Хушал күлкә орниға,
йиғлаш, варқираш.

Надирниң Тили

Абдувәли Аюп

Надирниң төт яш чағлири иди, кичик десә хапа болатти. Ким кичик десә дәрһал: "мән кичик әмәс, кичик дегән бовақ дегән гәп, мән бовақ әмәс турсам!" — Дәп қарши туратти. У һәр күни дадиси билән ким егиз дегән оюнни ойнайтти. Көзләр очуқ болса дада егиз, юмулса надир егиз чиқатти. Надир көзини юмсила дадиси мәйдисигә келип қалатти, көзини ачса дадисиниң тизиға кәлмәйтти. Надир көзини юмса өзини башқа бир дуняда, ачса йәнә башқа бир дуняда көрәтти. Шуңа у көзигә амрақ иди, йүзидики бу гүзәл, аҗайип әзаға бәкму һәйран қалатти.

Надир алтә яшқа киргән йили сүт чишлири чүшүп кәтти. Шуниң билән ағзидин гәпму чүшүп қелип хапа қилди. Чала сөзләп йүрүп "надир комак" дәп нам алди. Ағзида чишлири толуқ чағда надир бәк толуқ сөзләйтти. Тили чишиға тегип бәкму чирайлиқ тавушларни чиқиратти. Ким аңлиса "чоң адәмни кичик қилип қойғандәк гәп қилиду" — дәп махтайтти. Әмди у комак,

тили чишиниң орнидики комак йәргә тегиду, тавуш чиқмайду. Шунчә қилсиму еғизидин т билән д пәқәтла чиқмайду. Шундин кейин "у чиш болмиса болмайдикән" дәп ойлиди. У йәнә "чишимға амрақ болсам чүшмәсти, рәнҗип қалғачқа чүшүп кетипту", — дәп хиял қилди.

Бир күни надирниң комак болған чишлириға бәкму аччиқи кәлди. Турупла аниси даим дәйдиған вә дегүзмәй унимайдиған "худаға шүкри"ни дәп бақти. Аниси тоғра дәйду. Худаға шүкри десә болиду. Чиши чүшмәй тили чүшүп кәткән яки тутулуп қалған болса қандақ қилғулуқ-һә! У чағда чатақ иди, ағзидин һеч бир тавуш, сөз чиқмай зерикип өләр болғийди бәлким! Қариғанда чоңларниң "тилиң тутулуп өләрсән" дегини бәк хәтәрлик иш болса керәк. Амрақ тағисини "тутулупту!" Дәп аңлап момиси тола йиғлап өлүп кәтти, дадисиму ағрип йетип қалған иди. Тили тутулуп қалса надирму бәлки ағрип йетип қалиду. Буниңға чидимай дадиси, андин анисиму ағрип қалар бәлким. Бәлки өлүп кәткән сөйүмлүк момисидәк... Надирда ахирини ойлашқа җүрәт йоқ иди. Тилини ағзидин чиқармиди, тутулуп кетәрму, дәп әнсирәп қалди. Шундин кейин "тутулуш" дегән сөзгә өч болуп қалди.

Надир йәттә яшқа кирди, иккинчи йиллиқта оқуйду.

У әмди хушал, чүнки палта чишлири чиқти. Яман йери чишила чиқмиди, чатақму тәң чиқти. Дадиси "ана тил өгинисән" дәп бир гәпни тапти. Аран кәлгән шекәр шәнбә, татлиқ йәкшәнбә күнидә дадиси бинадики балиларни өйигә йиғивалди. Аниси уларға һәр һәптә улап язидиған һәрпләрни өгитишкә башлиди. Һәрпләр 32 иди. Муәллим дәрстә "адәмниң 32 чиши бар" дәп өгәткән иди. Надир әмди чүшәнди. У алтә яш чеғида уйғурчә икки һәрпни дейәлмәй йүрәтти. Әсли 32 чишидин иккиси чүшүп кәткәч икки һәрпни дейәлмәй қалған икән. Надир 32 һәрпни дәп бақти. Һәммисидә тил болмиса дегили болмайтти. Дадиси тоғра дәпту. Тил муһим икән. Дадиси ана тил муһим дегәндә билип кәтмигән иди. Әмди биливалди. Тил муһимкән, анисиниң ағзидин татлиқ тавушларни чиқарған тил бәк муһим икән! Ана ағзидин аңланған 32 тавуш интайин йеқимлиқ икән. Тавушлар кәм чиқса гәп чала болуп һеч ким чүшәнмәй қалидикән. Шуниң билән у 32 һәрпкә амрақ болуп қалди. Һәрпләрни рәсим сизғандәк сизип, дорап көчүрүп, йезип һармайтти. Ана тил китабини раван оқуп кәтсә аниси сөйүп, дадиси қучақлап кетәтти.

Надир бикар болсила анисидин һекайә аңлайтти. Дадиси у сориған соалларни җавабсиз қоймайтти. У надирға һәммә нәрсини билидиған адәмдәк көрүнәтти. Бир күни надир дадисидин қизиқип сориди.

— Дада, немишқа чиш чүшиду, тил чүшмәйду? Чиш чүшүп кәтсә алтун, күмүш яки сәдәп билән салдурса болиду, немишқа адәмгә тил салдурғили болмайду? Дадиси бу соалларни аңлап ойланди, андин надирни қучақлап олтуруп:

— оғлум саңа тил әң әң муһим дәймәнғу, әң муһим нәрсә дегән орниға башқа нәрсә алмашмайдиған нәрсә дегәнлик. Қандақ нәрсиниң орниға башқа бир нәрсини қоялмисақ шу әң муһим нәрсә болиду. Тилниң орниға тил салмақ мумкин әмәс. Шуңа тил әң муһим. Чишму муһим, әмма чүшүп кәтсә металлардин салдурса болиду. Әмма өз чишиңдәк болмайду. Салдурғучә бәк қийнайду, ана тилимиздики тавушлар өзимизниң чишиға охшайду. Ят тиллардики тавушлар кейин қаплатқан алтун, күмүш, сәдәп чишларға охшайду. Ағзиңдин елип салисән, булғинип қалиду. Юқумлинип қалса сениму кесәл қилиду. Бәзидә мас кәлмәй бузулиду, ағритиду, һәтта ағзиңни пуритиду. Шуңа өз чишиңдәк 32 тавушуң вә ана тилиң бәк муһим. Надир бу гәпләрни аңлап әйнәкниң алдиға йүгүрди. Тилини вә чишлирини көрситип күлди. Андин ана тил китабини башқичә иштияқ билән оқуп кәтти.

Көнүкмә

1.Надир чиши чүшүп кәткәндә немиләрни ойлиди? Сизниң чишиңиз чүшкәндә қандақ болған иди?

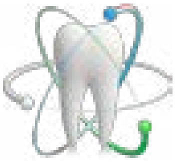

жаваб: ____
__________________________.

2.Еғиз немишқа пурайду? Чиш немә үчүн ағрийду? Сиз һәр күни чишиңизни қандақ асрайсиз?

жаваб: ____
____.

3. Тилму чиштәк чүшәмду? Тил тутулуп қаламду? Сизчә тил тутулуп қелиш дегән немә гәп?

жаваб: ____
____
________.

4. Надир тилниң муһимлиқини қандақ биливалди? Ана тилға немә үчүн амрақ болуп қалди?

жаваб: ____
____
____
________________.

Биливалдим Уйғур Дегән Мушундақ

Уйғурға Меһман

Абдувәли Аюп

Җаһан, җанивар, йәр-земин,
уйғурға меһман.
Меһмандостлуқ йүрәккә,
қандин таралған.

Ач-ялиңач, намратлиқ,
ялғанғу ялған,
аләм болса дастихан,
уйғурлар салған.

Зәп Охшапту Бу Тоқач
Уйғур қошақлири

аптап чиқти аләмгә,
йүгүрүп бардим һәдәмгә.
— һәдә, һәдә тоқач бәр,
— қени берип отун тәр.

отун тәрдим бир қучақ,
һәдәм яқти ай тоқач.
күндәк күлди көңлимиз,
тоқач йегәч бир очақ.

зәп охшапту бу тоқач,
анам хемир юғурғач.
дадам тавлап тонурни,
акам тәстә қомурғач.

Көнүкмә

1.Нан һәққидә йәнә қандақ қошақларни билисиз?
җаваб: ____
____.

2. Төвәндики сөзләрниң мәнисини йезиң.

нанчөп: __________ нанқайнақ: __________
нанкор: __________ нан күчүки: __________
нан җигдә: __________ нантахта: __________
нанқепи: __________ нан йемәс: __________
ақнанчи: __________ нан бузди: __________
нанға дәссимәк: __________

3. Нан тоғрисидики бу мақал тәмсилләрни өгинивелиң.

Нан бәргәнниң қолини чишләпту.
Навайниң нени пишқичә, йеңи көйәр.
Нан турувалса суға йүгүр, су турувалса гөргә.
Ятқанға нан йоқ, қопқанға алван.

4. Уйғуларда нан билән мунасивәтлик қандақ өрп-адәтләр бар? Рәсимдә уйғурларниң нан билән мунасивәтлик қандақ адәтлири әкис әткән? Нан билән бағланған әсваплар бар?

җаваб: ____

____

____

____

____

____

____

____

____________________________________.

Уйғур Нәслимән

Абдувәли Аюп

Қара қашлиқ қара көз,
уйғур нәслимән.
Арзуюмдур қанитим,
қурғуй әсли мән.

Яманларниң җазаси,
муздәк пәслимән.
Яхшиларниң йөлики,
қутлуқ вәслимән.

Көнүкмә

1. Уйғур ким? Уйғур кимликигә аит сиз билидиған нахша, қошақ вә чөчәкләрни әсләп көрүң, андин савақдашлириңизға, ата-аниңизға вә қошниларға дәп бериң.

2. Уйғур дегән сөзни аңлиғанда кимләрниң вә немиләрниң исми есиңизгә келиду?

жаваб: ____
____
_____.

3. Уйғур қандақ? Уйғурниң алаһидиликигә аит рәсим, филим, картун, нәқиш, биналарни ахтуруң вә синипта көрситиң. Уйғурчә һәрикәтләрни дорап көрситиң яки рәсим билән сизип чиқиң?

4. Сизчә уйғурларни башқилардин пәрқләндүрүп туридиған көрүнүшлүк амиллар қайси? Уйғурларниң саламлишиш, хошлишиш, меһман болуш жәһәтләрдә қандақ пәрқи бар?

жаваб: ____
____
____
_________________________.

5. Рәсимләрдин уйғурларға аит немиләрни тапалайсиз?

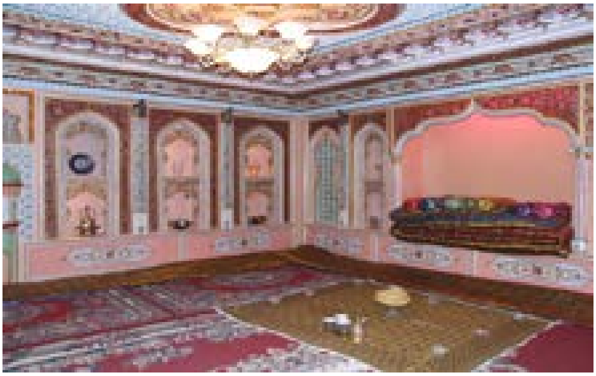

6. Рәсимдики немә? Қайси рәсимләр уйғурларға мунасивәтлик?

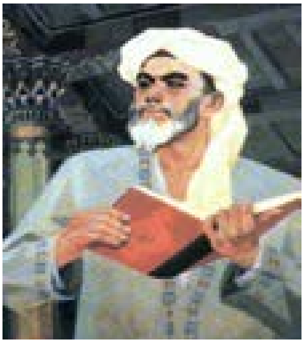

Ата-Аниларға Икки Тәвсийә

Оғлумниң Дуняси

(һекайә)

Нургүл Һейт

Аптор сөзи: бу үч йерим яшлиқ оғлум әлярниң чин һекайиси. Бу һекайидә оғлумниң һәрбир соалини сориған чеғидики һессиятини, йиғламсириған авазини, мениң йүрикимдин етилип чиққан көз яшлиримни язалмидим. Гөдәк оғлумниң аддийла сориған һәр бир соали пүтүн вуҗудумни ләрзигә салиду. Униң һәрбир соалиға җаваб бериш үчүн пүткүл тарихни варақлашқа, һазир үстидә ойлинишқа, кәлгүсигә йүзлинишимгә, гаһ аләмгә йүзләнсәм, гаһ йүрикимниң чоңқурлуқидики өзлүкүмгә йүзлинишкә тоғра келиду. Оғлум билән қол тутушуп маңсақ, мән уни әмәс, бәлки у мени йетиләп меңиватқандәк билиниду. Раст, мән оғлумға әгишип кетиватимән. Униң билән билләә чоң болуватимән. Рәһмәт саңа оғлум, мени булғиниватқан чоң адәмләр дунясидин пәйласопларға хас саддилиқ, гүзәллик һәм чин мәнә йошурунған балилар дунясиға қайтуруп кәлгиниңгә рәһмәт! Қолумни қоюватмә, мән саңа әгишип адәм болай.

— Оғлум, қуяшму ухлиғили кәтти, бизму ухлайли.

— Әмисә маңа қизиқарлиқ чөчәк ейтип бериң?!

— Әлвәттә ейтип беримән оғлум. «Ур тоқмақ»ни

ейтип берәйму?

— Яқ, уни билимән.

— «Үҗмә сайиси»ни ейтип берәйму әмисә?

— Яқ, униму сиз түнүгүн ейтип болған.

— Ундақ болса һайванлар тоғрисидики чөчәкни ейтип берәйму?

— Ана, биз адәмму, һайванму?

— Биз әлвәттә адәм.

— Биз адәм турсақ, маңа немишқа һайванлар тоғрисидики чөчәкни ейтип берисиз?

— Бу дуняда биз адәмләрдин башқа йәнә нурғун һайванлар, өсүмлүкләр яшайду. Мән саңа улар һәққидики қизиқарлиқ чөчәкләрни ейтип бәрсәм, уларға болған тонушуң чоңқурлишармикин дәймән.

— Ана, маңа адәмләр һәққидә чөчәк ейтип бериң.

— Аңла оғлум, мән саңа чин төмүр батурниң чөчикини ейтип берәй.

— Чин төмүр батур?! Батур дегән қандақ болиду ана?

— Батур дегән аҗизларни қоғдайдиған, зомигәр, залим, алвастилардин қорқмай, уларға қарши туралайдиған қорқмас адәм.

— Тезрәк ейтип бериңә ана!

— Бурунқи заманда бир орманлиқниң четидә бир ака-сиңил яшайдикән.

— Уларниң дадиси, аниси йоқмикән?

— Йоқ икән.

— Дадиси билән аниси уларни бақмай нәгә

кетиптикән?

— Орманлиққа овға чиққанда йолвас йәп кәткән болса керәк.

— Дадиси билән аниси болмиса улар қандақ яшайдикән?

— Акисиниң исми чин төмүр батур, сиңлисиниң исми мәхтумсула икән. Акиси һәр күни арғимаққа минип, мисран қиличини есип, кап-кап күчүкини әгәштүрүп орманлиққа овға чиқип, тошқан, кейик, буға, жәрәнләрни тутуп келидикән. Сиңлиси мәхтумсула өйидә отни өчүрмәй, күлини көчүрмәй олтуруп, акиси тутуп кәлгән һайванларниң гөшини пишуруп, акиси билән биллә йәйдикән.

— Чин төмүр батур тошқан, кейикләрни өлтүрсә орман сақчиси тутувалмамду?

— Яқ оғлум, у бәк бурунқи чағлар болғачқа, у заманларда сақчи йоқ икән.

— Чин төмүр батур бәк әски икән, сақчи тутувалмисиму омақ тошқан, кейикләрни өлтүрсә болмайду-дә!

— У чағларда терилғу йәр аз, су қис болғачқа, ата-бовилиримиз чин төмүр батурға охшаш ат минип, ов овлап яшаптикән. Бир күни чин төмүр батур овға чиқмақчи бопту.

— У овға немә еливапту?

— Мисран қиличини апту, йәнә техи қолиға алғур бүркүтини қондуруп, дүмбисигә я оқиниму есивапту. У сиңлисиға отни өчүрмәсликни тапилап йолға чиқипту.

— От өчүп қалса немә болидикән?

— Тамақ әткили, чай қайнатқили болмайду. Ахшими қараңғуда қорқиду. Мәхтумсула еһтият қилмай отни өчүрүп қоюпту вә бир күн сақлап олтуруп акиси кәлмигәндин кейин, от издәш үчүн өгзисигә чиқип йирақларға қарапту.

— От өчүп қалса сәрәңгидә от яқса болидиғу?

— У чағларда сәрәңгә йоқ икән. Бир қетим от йеқивалса чоғни өчүрмәй сақлап от туташтуридикән. Орманлиқниң четидә ака-ука иккийләндин башқа һечким йоқ икән.

— Мәхтумсула қандақ қипту?

— Мәхтумсула йирақтики бир кәпиниң морисидин түтүн чиқиватқанлиқини көрүп, у йәрдә от бар икән, дәп ойлап, нурғун йол меңип, у кәпигә берипту. У кәпидә бир қери ялмавуз олтуридикән. У ялмавуз мәхтумсуладин һәммә әһвални сорап биливалғандин кейин, бир тал чоғ берипту.

— Чоғни тутса мәхтумсуланиң қоли көйүп кәтмәмду?

— Мәхтумсуланиң төмүрдин ясалған бир чоғдини бар икән. Чоғни шуниңға селип апирип, от йеқип, чай қайнитип ичип ухлапту. Әтиси ялмавуз келип, мәхтумсуланиң тапинини тешип қенини шорап

ичивапту.

— Мәхтумсула өлуптиму?

— Яқ, өлмәпту. Һошидин кетип йиқилип чүшүпту. Кәчтә чин төмүр батур келип сиңлисидин әһвални уқуп, ялмавузни өлтүрүш үчүн ишикниң кәйнигә мөкүп турупту. Ялмавуз әтиси йәнә кәпту. Чин төмүр батур йошурунувалған йеридин чиқип ялмавуз билән елишипту. Һелиқи ялмавузниң йәттә беши бар икән. Чин төмүр батур ялмавузни қоғлап йүрүп, миң бир җапа-мушәққәттә униң йәттә бешиниң һәммисини кесип ташлап, ялмавузни өлтүрүпту. Оғлум, чин төмүр батур расттинла батурмикән?

— Һәә, батур икән.

— У қандақ батур икән?

— Атқа минип, мисран қиличини есип, йәттә беши бар ялмавузни өлтүргән батур икән.

— Сәнму чин төмүр батурдәк батур болғин, оғлум.

— Мениң я етим болмиса, я қиличим болмиса, қандақ батур болимән? Ети йоқ, қиличи йоқ чин төмүр батур болсам ялмавуз мени йәвалмамду?

— Мән саңа ат елип берәй, қилич елип берәй, атқа минип, қиличиңни есип берип ялмавузни өлтүргин, боламду? Оғлум.

— Мән ялмавузни өлтүрәләймәнма?

— Өлтүрәләйсән оғлум, чоқум

өлтүрәләйсән.

— Ялмавузни өлтүрсәм сақчи тутувелип солап қойиду.

— Яқ оғлум, адәмләрни өлтүрсә сақчи тутувелип түрмигә солайду, ялмавуз дегән пүтүн инсанларниң дүшмини. Сақчиларниңму дүшмини, уни өлтүрсәң сақчи тутувалмайду.

— Ана, қилични нәгә асиду?

— Батурлар белигә кәмәр бағлайду, қилични ашу кәмәргә асиду.

— Дадам телефон тақайдиған йеригиму?

— Һәә.

— Дадамниң қиличи барму?

— Йоқ, дадаң дегән оқутқучи турса, қилич есип йүрсә болмайду, оқуғучилар қорқуп кетиду.

— Бовамниң қиличи барму ана?

— Йоқ, алма сойидиған кичик пичиқи бар.

— Дадамниңму қиличи болмиса, бовамниңму қиличи болмиса, мән қандақ батур болалаймән?

—...

— Ана, сизниң қиличиңиз барму?

— Немә? Қилич?!... Мәндә... Бар оғлум, мениңму қиличим бар.

— Ана, растму? Сиздә расттинла қилич барму? Маңа елип бериңә, тасмамға есивалай.

Қиличим болса ялмавуздин һәргиз қорқмаймән.

— Уни алғили болмайду.

— Маңа көрситип қоюңа ана, мән өзүм алай.

— Қолуңни әкәл оғлум, мениң қиличим мана маву

дүк-дүк соқуп турған йәрдә.

— Бу дегән йүрәк.

— Шундақ оғлум, мениң қиличим мушу.

— Қилич дегән шундақ өткүр турса, йүрикиңизни кесивәтмәмду?

— Кесиветиду, тиливетиду, яра қиливетиду техи.

— Йүрикиңиз кесилип кәтсә өлүп қалмамсиз?

— Яқ оғлум, адәмниң йүрикини шундақ бир қилич тилип, яридар қилип турса адәм техиму мәнилик, техиму яхши яшиялайду.

— Ана, йүрикиңиздики қиличта ялмавузни өлтүргили боламду?

— Болиду оғлум. Йүрикимдә қилич болғачқила бу дунядики җими бузуқчилиқ, зәһәр, мәниви булғиниш вә әски ишларни өзүмгә йеқин йолатмай, қарши туруп пак яшаватимән.

— Дадамниң йүрикидиму қилич барму?

— Бар, мениңчә, чоқум бар.

— Ана, сиз дадамниң йүрикидики қилични көрүп баққанму?

— Һәә, көрүп баққан.

— Қачан көргән? Дадам немишқа маңа көрсәтмәйду?

— Мәктәп мудири зияпәттә һараққа зорлавәргәндә өзигә тәңләнгән қәдәһни егиз көтүрүп йәргә атқан чағда, бузуқчилиқ увилириниң алдидики бовақларниң кәлгүсигә ечинип яш төккән чеғида,

кечә-кечиләп материял көрүп, кәлгүси әвладларниң һаятлиқ йолини йорутуш үчүн издиниватқан чағлирида, һәр бир сөзи, һәр бир һәрикитидә көрүп туримән.

— Йүрикидә қилич бар адәм дадамдәк кечичә ухлимай ишләмду?

— Кечичә ухлимаслиқ башқа бир гәп оғлум. Әң муһим йери, шу адәмниң немә мәқсәтни көңлигә пүкүп, қайси ишни қилишида. Хәлқ, вәтән, кәлгүси әвладлар үчүн ширин уйқу, раһәт-парағәттин ваз кечип, кечә-күндүз әл ғемидә яшайдиған адәмниң йүрикидә қилич болиду.

— Ана, мениң йүрикимдиму қилич барму?

— Һәә, бар оғлум. Сениң йүрикиңдиму парқирақ, өткүр, кичиккинә омақ қилич бар.

— Яқ, кичик қиличта ялмавузни өлтүргили болмайду. Мениң йүрикимдиму йоған, дадамниңкидәк қилич бар. Ана, йүрикимгә қилични ким селип қойған?

— Сән туғулғандила бар иди. Дадаң билән мән бу қилични биләп, техиму өткүр қилиш үчүн тириштуқ.

— Бовамниң өйидики биләй ташқа биләпму?

— Яқ оғлум, йүрәктики қилични ташқа билигили болмайду. Уни саңа нурғун китабларни елип бериш, оқуп бериш, қәһриман-батурларниң һекайисини сөзләп бериш, чениқтуруш, сәйлә-саяһәт қилдуруп нәзәр даирәңни ечиш, тәбиәтни чүшәндүрүш, билим өгитиш, улуғ әҗдадларниң шанлиқ тарихий қиссилирини сөзләп бериш арқилиқ биләп өткүр қилимиз.

— Сиз маңа һекайә ейтип бәрсиңиз, китаб

елип өгәтсиңиз йүрикимдики қилич техиму өткүр боламду?

— Шундақ оғлум.

— У чағда ялмавузниң йәттә бешиниң һәммисини кесип өлтүрүветәләмдимән?

— Һазирқи ялмавузларни көз билән көргили болмайду. Ялмавуз һазир һарақ, тамака, зәһәр, әхлақсизлиқ, чириклик, мәниви булғиниш, кийим-кечәккә, раһәт-парағәткә, дағвазлиққа берилиш қатарлиқ шәкилләрдә инсанийәтниң қенини аста-аста шорап түгәтмәктә.

— Мениңму қенимни шорамду?

— Җим туруп бәрсәк һәммә адәмниң қенини шораверидy. Роһни хоритип, зәипләштүриду.

— Мениң қенимни шоривалса мән өлүп қалмамдимән?

— Шуниң үчүн уларға қарши туралайдиған батур болушуң керәк.

— Мән йүрикимдики йоған қилич билән ялмавузниң һәммә бешини кесиветимән. Сәт ялмавузни дадамниңму, сизниңму, мениңму, бовамниңму, адил акам, мәрһаба ачам, қәдирийә укамниңму қенини шориғили қоймаймән.

— Шундақ қилишиң керәк җеним батурум. Чүшүңдә чин төмүр батурни көргәйсән.

— Ухлимиса қандақ чүш көргили болиду?

— Әмисә ухлайли.

— Яқ, мән ухлимаймән, ухлап қалғанда ялмавуз келип қалса қандақ қилимиз?

— Йүрикимиздики қилични бир қетим биливетип ухлисақ, ялмавуз қорқуп бизгә йеқин йолиялмайду.

— Өткәндә биз ухлап қалғанда өйимизгә оғри кирип, җиқ нәрсилиримизни елип қечип кетиптикән, йәнә ухлап қалсақ ялмавуз келип йүрикимиздики қилични оғрилап кәтсә қандақ қилимиз?

— Йүрәктики қилични һечким оғрилиялмайду оғлум. Уни пат-пат биләп турмиса датлишип кардин чиқиду. Даим биләп турсақ техиму өткүрлишиду.

— Хош ана, мән йүрикимдики қилични чиң тутуп ухлаймән.

— Әтигәндә сәһәр ойғанғин, батурум.

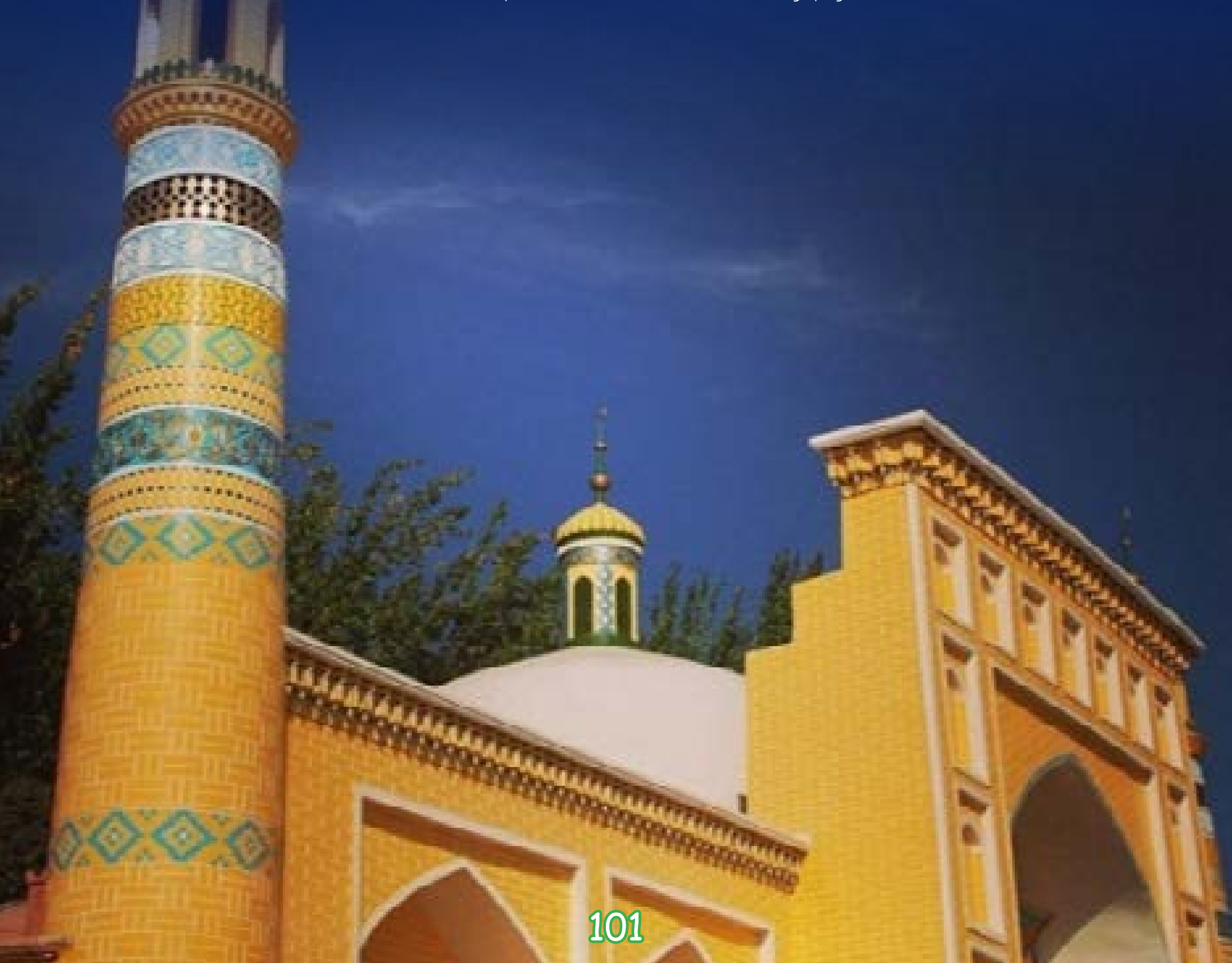

Балилиқ Дунянуң Пасибани Биз

Уйғур Ата

Асимжан Обулқасим

Сениң қәлбиңдики туйғу бир өмүр сөймәк, һәтта аяп дәссәйсән йәрни. Сундурмайсән бир тал җиримни. Пәпиләйсән һәр бир гияһни. Бисмиллаһ, дәп ичисән суни. Өзуң ялғуз бир нан йемәйсән, лекин, муһәббитиңни билиндүрмәйсән. Судәк ақисән, топидәк тозуйсән, шамалдәк учуп йүрисән, бурнумға һәмишә қизил алмидәк пурайсән. Аһ, меһрибан дада, қәлбиңдә янған шунчә муһәббәткә, отқа қандақ чидайсән?!

Тәлкә

Тәлкә тағлири дәйду,
йоллирида адәм йоқ.
Қариғайлири кесилгән,
булақлири қуп-қуруқ.

Тәлкә үстигә чиқсам,
сайрамға ақай, дәймән.
Сүйидә теним яйрап,
бағримни яқай, дәймән.

Сайрам

Мәмтили Тәвпиқ

Сайрам көли өзәң кичик, дәрдиң тола,
давалғуйсән, саһиллардин ашалмайсән.
Әтрапиңни қоршивалғач егиз тағлар,
үмтүлисән, даванлардин ашалмайсән.

1921-йили (Бөртала)

Нузугум Қошақлири

Хәйр-хош, дәртмән дада,
ғәмгүзарим яхши қал.
Көзлирим ақу қариси,
тәндә җаним яхши қал.

Биллә ойнап биллә өскән,
яру достлар яхши қал.
Киндик қеним төкүлгән,
қәшқәр шәһирим яхши қал.

Мән Кәлдим

Адил Тунияз

Қойнуңни ач вәтиним,
ғериб балаң, мән кәлдим.
Муһәббитим қанаттур,
қушлар билән тәң кәлдим.
Асман ачти ишикни,
булутлардин йәргичә.
Ачсам тонуш земинни,
апақ қарлар бәлгичә.
Йүзлиримни қизартип,
сөйивәрди соғ мени
дөңкүврүккә кәлгүчә.

Вәтән очуқ асминиң,
көк кәптириң, мән кәлдим.
Қучақ ачти йәр-земин,
көкләм билән тәң кәлдим.

Төмүрчи Бовай

Абликим Һәсән

Бағри қаттиқ,
сөңики қаттиқ,
төмүр кәби төмүрчи,
отқа селип төмүрни,
қәһри билән соқатти.
Таштин қаттиқ
күнләрдин
өчни шундақ алатти.

Чиш өтмигән нанларни,
мушти билән дүм урса,
чулчул болуп қачатти.
Терип бир бир кигиздин
увақниму алатти.

тәлвә ешәк қолида,
билгәндәк җим маңатти.
йәттә бала йенида,
ғужмәк болуп туратти.
йоқсуллуқни сәндәлдә,
базған болуп уратти.

Йиллар дегән зәргәрниң
кичиккинә болқиси.
Уни соқуп тохтимай,
юмшитипту ақивәт.
Балилири йирақта,
сеғиништа пирақта,
муңлинипту ақивәт.

Токулдитип һасини,
кезип амбар ичини.
Гоя алтун тапқандәк,
учритипту бөшүкни.

Тописини ертипту,
шадисини қеқипту.
Қиблә тамға һожриниң,
әпләп туруп есипту.

Йәттәбалам униңда,
ятқан иди бир-бирләп.
Сеғинишниң отлири,
бақсам қалар сәл пәсләп.
Әмди улар патамду,
янлиримда ятамду.

Шу бөшүккә қарайтти,
гаһи келип пурайтти.
Кәтти мана җаһандин,
чәшни айрип хамандин.
Йәттә бала йиғлиди,
янда достлар йөлиди.
Бовай көзи бөшүктә,
көз юмдурди, түзлиди.

Қошақлар

,Ақ қар, көк музлуқ
.қиш вақти өтти
,Баһардики қар
.ериди, йүтти

,Бағда йемишләр
.чечәк ечишти
,Хушхуй сайришип
.қушлар келишти

,Қирда анилар
.көкләр териштi
,Атилар йәргә
,уруқ селишти. гүл, гүл, қизил гүл
.йопурмиқи йешил гүл
,оғут салай, су қуяй
.порәклигин, ечил гүл
,гүл, гүл, қизил гүл

Қизил Гүл

Гүл, гүл, қизил гүл,
йопурмиқи йешил гүл.
Оғут салай, су қуяй,
порәклигин, ечил гүл.

Гүл, гүл, қизил гүл,
чачқу болуп чечил гүл.
Сунай сени устазға,
дәстә болғин тизил гүл.

Һәптә Қошиқи

Дөгиләп келәр дүшәнбә,
сәкрәп келәр сәйшәнбә,
чамдап келәр чаршәнбә,
пайлап келәр пәйшәнбә,
җәмләп келәр һәммини,
җүмә, шәнбә, йәкшәнбә.

Туғулған Күн

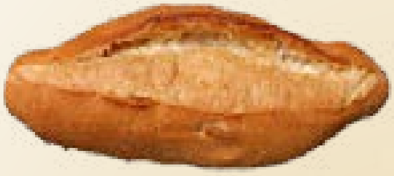

тәрҗимидә: Мәсудә Айдиң

Мән навайханиға кәлгәндә, пәшхунда нан йоқ иди. Навай кона тонушум иди: «бираз сақламсиз ача, икки-үч минутта чиқиду» деди. Яндики орунда олтуруп сақлашқа башлидим. Шу әснада навайханиға яшанған бир бовай кирип кәлди. Конирап кәткән чапинининиң сол мәйдисидә бир медал парлап туратти. У маңғанда азрақ ақсайтти. Бовай салам бәргәндин кейин навайға: «нанлиримни еливалай!» Деди. Навай бовай узатқан сомкини елип пәшхунниң астидин төт-бәш нан чиқарди. Мән олтурған орнумни бовайға берип навайға йеқинлаштим. Нанларниң бир қанчиси маймақ-саймақ вә қаттиқ болуп соғуқ иди. Навайдин:

— немишқа йеңи нан чиқсун демәй кона нанни берисиз? Йеңи нанлар бир қанчә минутта пишиду дегәнғу, — дәп соридим. Навай:

— кона нанни өзи таллайду, бәк намрат адәм бу. Бовайға түнөгүндин қалған нанларни йеңи нанларниң йерим баһасиға беримән, — деди.

— Ким бу бовай? Дедим.

— Мустәқиллиқ урушиниң кона әскири. Қатнаш қазасида келини билән оғли өлүп кетип,

қошмақ нәвриләр билән қалди. Мааши техи төвән, — деди.

Навайниң гәплиридин ичим сийрилди. Аз болсиму бир ярдәм қилай, дедим. Бираз туруп кетип навайға пичирлап, «қалған пулни мән берәй, бүгүн болсиму йеңи нан йесун» дедим.

Навай тәклипкә мақул болди. Бир дәмдин кейин тонурдин чиққан йеңи нанларни бовайниң сомкисиға салди. Андин бовайға: «бүгүн бәк тәләйлик икәнсән, бова. Нәврилириң үчүн саңа, торттәк юмшақ нан беримән» деди. Бовай бир һаяҗан билән сомкини бағриға басти. Ишиктин чиқарда маңа қарап:

— аллаһ сәндин рази болсун балам, бүгүн қошмақларниң туғулған күни иди... — Деди.

«Мамкап пурайдиған һекайиләр» дин